

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

סדר התורה

יח » וישמע יתרו כהן מדין חתן משה את כל־אשר עשה אלהים למשה ולישראל עמו ביהוציא יהוה את־ישראל ממצרים: **י** ויקח יתרו חתן משה את־צפרה אשת משה אחר שלוחיה: **ג** ואת שני בניה אשר שם האחד גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה: **ד** ושם האחד אליעזר כי־אלהי אבי בעזרי ויצלני מתרב פרעה: **ה** ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו אל־משה אל־המדבר אשר־הוא חנה שם הר האלהים: **ו** ויאמר אל־משה אני חתנדך יתרו בן אלדך ואשתך ושני בניה עמה: **ז** ויצא משה לקראת חתנו וישתחו וישקלו וישאלו איש־לרעהו לשלום ויבאו האלה: **ח** ויספר משה לחתנו את כל־אשר עשה יהוה לפרעה ולמצרים על אודת ישראל את כל־התלאה אשר מצאתם בדרך ויצלם יהוה: **ט** ויחד יתרו על כל־הטובה אשר־עשה יהוה לישראל אשר הצילו מיד מצרים: **י** ויאמר יתרו ברוך יהוה אשר הצייל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה אשר הצייל את־העם מתחת יד־מצרים: **יא** עתה ידעתי כי־גדול יהוה מכל־האלהים כי בדבר אשר זדו עליהם: **יב** ויקח יתרו חתן משה עלה וזבחים לאלהים ויבא אהרן וכל | זקני ישראל לאכל־לחם עם־חתן משה לפני האלהים: שני **יג** ויהי ממחרת וישב משה לשפט את־העם ויעמד העם על־משה מזהבקר עד־הערב: **יד** וירא חתן משה את כל־אשר־הוא עשה לעם ויאמר מה־הדבר הזה אשר אתה עשה לעם מדוע אתה יושב לבדך וכל־העם נצב עליך מן־בקר עד־ערב: **טו** ויאמר משה לחתנו כי־יבא אלי העם לדרש אלהים: **טז** כי־יהיה להם דבר בן אלהי ושפטתי בין איש ובין רעהו והודעתי את־חקי האלהים ואת־תורתיו: **יז** ויאמר חתן משה אליו לא־טוב הדבר אשר אתה עשה: **יח** נבל תבל גם־אתה גם־העם הזה אשר עמך כי־כבד ממך הדבר לא־תוכל עשהו לבדך: **יט** עתה שמע בקלי איעצך ויהי אלהים עמך יהי אתה לעם מול האלהים והבאת אתה את־הדברים אל־האלהים: **כ** והזהרתה אתהם את־החקים ואת־התורות והודעת להם את־הדרך ילכו בה ואת־המעשה אשר יעשון: **כא** ואתה תחזה מכל־העם אנשי־חיל יראי אלהים אנשי אמת שנאי בצע ושמת עליהם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות: **כב** ושפטו את־העם בכל־עת והייה כל־הדבר הגדל יביאו אליך וכל־הדבר הקטן ישפטוהם והקל מעליך ונשאו אתך: **כג** אם את־הדבר הזה תעשה וצוץ אלהים ויכלת עמך וגם כל־העם הזה על־מקמו יבא בשלום: שלישי **כד** וישמע משה לקול חתנו ויעש כל אשר אמר: **כה** ויבחר משה אנשי־חיל מכל־ישראל ויתן אתם ראשים על־העם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות: **כו** ושפטו את־העם בכל־עת את־הדבר הקשה וביאון אל־משה וכל־הדבר הקטן ישפטו הם: **כז** וישלח משה את־חתנו וילך לו אל־ארצו: רביעי

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

דרישה בתורה

שאל ברוכי

מה שמועה שמע יתרו?

"וַיִּשְׁמַע יִתְרוֹ כִּהֶן מִדִּין חֵתָן מִשָּׁה אֶת כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים לְמִשָּׁה וּלְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ כִּי־הוֹצִיא ה' אֶת־יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם."

למבול ישב וישב ה' מלך לעולם (שם שם, י)? **אמר להם: שוטים שבעולם, כבר נשבע הקב"ה לנח שאינו מביא מבול לעולם, שנאמר: 'כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ'** (ישעיה נד, ט). **אמרו לו: שמא מבול של מים אינו מביא, מבול של אש מביא? אמר להם: אינו מביא לא מבול של אש ולא מבול של מים, אלא תורה נותן הקב"ה לעמו ולידידיו, שנאמר: 'ה' עוז לעמו יתן'** (שם שם, יא). **כיון ששמעו כולם מפיו הדבר הזה, ענו כולם ואמרו אחר כך: 'ה' יברך את עמו בשלום' (שם), ופנו והלכו איש למקומו.**

רבי אליעזר אומר: קריעת ים סוף שמע ובא, שבשעה שנקרע ים סוף נשמע מסוף העולם ועד סופו, שנאמר: 'ויהי כשמוע כל מלכי האמורי' (יהושע ה, א).

דעותיהם של ר' אליעזר ור' יהושע, הסוברים שיתרו שמע על קריעת ים סוף או מלחמת עמלק, משאירות את הסיפור במסגרת הפשוטה של סדר הארועים המתואר בספר שמות. דעת ר' אלעזר המודעי, הסובר שיתרו שמע על מתן תורה, מחייבת לומר שהדברים אינם מובאים בתורה על פי הסדר הכרונולוגי - "אין מוקדם ומאוחר בתורה", כיוון שפרשת מתן תורה מובאת בתורה אחרי סיפור הגעתו של יתרו. ואכן, שני התלמודים קושרים בין המחלוקת מה שמע יתרו לבין השאלה מתי בא יתרו, וכך מובא בתלמוד הבבלי:¹

בבלי זבחים

קטז ע"א

דאיתמר: ר' אלעזר ור' יוסי בר חנינא, חד אמר: קרבו שלמים בני נח, וחד אמר: לא קרבו...

והא כתיב: 'ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחים' (שמות יח, יב)? ההוא לאחר מתן תורה הוא דכתיב. הניחא למאן דאמר: יתרו אחר מתן תורה היה, אלא למאן דאמר: יתרו קודם מתן תורה היה, מאי איכא למימר?

דאיתמר: בני ר' חייא ור' יהושע בן לוי, חד אמר: יתרו קודם מתן תורה היה, וחד אמר: יתרו אחר מתן תורה היה. למאן דאמר: יתרו קודם מתן תורה היה, קסבר: שלמים הקריבו בני נח.

"מה שמועה שמע ובא?" - שאלה זו, שהעסיקה את התנאים, האמוראים ופרשני המקרא לדורותיהם, לכאורה פשוטה, ותשובתה מפורשת - "כי הוציא ה' את ישראל ממצרים". השאלה קשורה קשר אמיץ לשאלת זמנה של הפרשה - האם יתרו בא לפני מתן תורה או אחרי, שאלה הנוגעת בשאלה היסודית, אם יש סדר מוקדם ומאוחר בתורה, ועד כמה יש סדר. וכך נאמר במכילתא:

מכילתא דרבי ישמעאל

מסכתא דעמלק פרשה ג (עמ' 188) [לשמות יח, א] **'וישמע': מה שמועה שמע ובא? מלחמת עמלק שמע ובא, שהיא כתובה בצדו, דברי ר' יהושע. ר' אלעזר המודעי אומר: מתן תורה שמע ובא... רבי אליעזר אומר: קריעת ים סוף שמע ובא...**

כאמור, עצם השאלה "מה שמועה שמע" מעוררת תמיהה, אך נראה שיש לדרשות בסיס בכתוב האומר "את כל אשר עשה אלהים", ומכאן שיתרו שמע דברים נוספים על "כי הוציא ה' את ישראל ממצרים", הכתוב בהמשך הפסוק. ואמנם, בין שלוש הדעות אין מי שאומר שיתרו שמע על יציאת מצרים, אלא כולם מחפשים תשובה נוספת. ר' יהושע ור' אלעזר המודעי מחפשים את הדבר הנוסף על יציאת מצרים, אותו שמע יתרו - מתן תורה או מלחמת עמלק, ואף ר' אליעזר, המשאיר את הדברים במסגרת של יציאת מצרים, מציין דבר שלא מוזכר בפירוש בפסוק - קריעת ים סוף.

ניתן גם לבאר שהשאלה איננה מה שמע יתרו, אלא, כלשון המדרש - "מה שמועה שמע ובא?", כלומר, מה מכל אשר עשה אלהים גרם לו להחליט לבוא. התנאים החולקים, מבארים בקטעים שדילגנו עליהם למעלה, איך דווקא ארוע מסויים גרם ליתרו להחליט לבוא:

ר' אלעזר המודעי אומר: מתן תורה שמע ובא. שבשעה שנתנה תורה לישראל זעו כל מלכי האדמה בהיכליהם, שנאמר: 'ובהיכלו כלו אומר כבוד' (תהלים כט, ט). באותה שעה נתקבצו כל מלכי אומות העולם אצל בלעם הרשע. אמרו לו: בלעם שמא המקום עושה לנו כמו שעשה לדור המבול, שנאמר: 'ה'

1. הסוגיה המקבילה בירושלמי היא במסכת מגילה פ"א ה"א, עב ע"ב. הסוגיות בשני התלמודים עוסקות במחלוקת אם בני נח הקריבו שלמים, ובהקשר זה נידון הפסוק "ויקח יתרו חתן משה עלה וזבחים לאלהים" (שם' יח, יב) - מה הם הזבחים, ומתי קרבו, וכן מובאת המחלוקת מה שמע יתרו. בבראשית רבה פר' לד (עמ' 318) ובויקרא רבה פר' ט (עמ' קפג) נידון עניין הקרבן בלי העיסוק בשאלה "מה שמועה שמע", וראה עוד להלן.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

יתרו • דרישה בתורה | 15

לא להביא את הדברים כדעות שונות, אלא לשלב ביניהם בדרשה אחת. משה סיפר לחותנו גם על הנסים שבים, גם על מלחמת עמלק וגם על מתן תורה. כמובן, היחיד שיכול להסכים עם דרשה זו במלואה הוא מי שסובר שיתרו בא לאחר מתן תורה, אך לא נראה שצריך לומר שהדרשן סובר כמותו, אלא, כאמור, שהוא בחר לשלב כאן בין כל הדעות. בהמשך המדרש, מובאת שוב מחלוקת משולשת בין אותם תנאים, בשאלה מהי הטובה עליה הודה יתרו לקב"ה. אך לא נראה שהמחלוקת קשורה למחלוקתם למעלה:

מכילתא דרבי ישמעאל

שם (עמ' 194) [לשמות יח, ט]

‘ויחד יתרו על כל הטובה וגו’. ר' יהושע אומר: בטובת המן הכתוב מדבר, אמרו לו: המן הזה שנתן לנו המקום, אנו טועמין בו טעם הפת, טעם בשר, טעם דגים טעם חגבים, טעם כל המטעמים שבעולם, שנאמר 'טובה' 'הטובה' 'כל הטובה' 'על כל הטובה'.

ר' אלעזר המודעי אומר: בטובת הבאר הכתוב מדבר; אמרו לו: הבאר הזה שנתן לנו המקום, אנו טועמין בו טעם יין ישן, טעם יין חדש, טעם חלב, טעם דבש, טעם כל הממתקים שבעולם, שנאמר 'טובה' 'הטובה' 'כל הטובה' 'על כל הטובה'.

ר' אליעזר אומר: בטובת ארץ ישראל הכתוב מדבר, אמרו לו: עתיד המקום ליתן לנו שש מדות טובות, ארץ ישראל, והעולם הבא, ומלכות בית דוד, ועולם חדש, וכהונה ולויה. לכך נאמר 'טובה' 'הטובה' 'כל הטובה' 'על כל הטובה'.

'טובה' 'הטובה' 'כל הטובה' 'על כל הטובה' - מייתור זה לומדים ר' יהושע ור' אלעזר המודעי על ארבעה טעמים. הלימוד של ר' אליעזר על שש טובות כנראה איננו קשור ישירות לפסוק זה, ונמצא גם בדרשה בענין אחר.³ כאן אין מי שדורש את הפסוק בהקשר של מתן תורה.

התרגום הירושלמי (המיוחס ליונתן) לפסוק זה, משלב בפסוק שתיים מתוך שלוש הדעות שבמדרש:

תרגום ירושלמי

שמות יח, ט

ובדח יתרו על כל טבתא דעבד ה' לישראל דיהב להון מנא ובירא ודי שיזבנין מן ידא דמצראי.

תרגום: וישמוח יתרו על כל הטובה אשר עשה ה' לישראל, שנתן להם מן ובאר, ואשר הצילם מיד המצרים.

כתנאי: 'וישמע יתרו כהן מדין' (שם שם, א) - מה שמועה שמע ובא ונתגייר? ר' יהושע אומר: מלחמת עמלק שמע, שהרי כתיב בצדו: 'ויחלש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב' (שם יז, יג). ר' אלעזר המודעי אומר: מתן תורה שמע ובא... ר' אליעזר אומר: קריעת ים סוף שמע ובא...

הערנו קודם, ביחס למכילתא, שייתכן שהשאלה של המדרש היא "מה שמועה שמע ובא" - איזה דבר מהדברים ששמע גרם לו לבוא. בבבלי לפנינו השאלה היא "מה שמועה שמע ובא ונתגייר", כך הנוסח בדפוסים הבבלי ובכת"י קולומביה, אך בשאר כתבי היד חסר "ובא ונתגייר". על פי נוסח הדפוס, השאלה היא גם מה השפיע על יתרו על החלטתו להתגייר.²

ויקרא רבה

פרשה ט (עמ' קפג)

ר' הונא אומר: איתפלגון* ר' חייא רבא ור' ינאי, חד אמר לאחר מתן תורה נתגייר יתרו, וחד אמר קודם מתן תורה נתגייר יתרו. מן דאמר קודם מתן תורה נתגייר יתרו - כמן דאמר שלמים הקריבו בני נח, מאן דאמר לאחר מתן תורה נתגייר יתרו - כמן דאמר עולות הקריבו בני נח.
* איתפלגון - נחלקו.

במדרש זה, שלא עוסק בשאלה מה שמועה שמע יתרו, נכנס עניין גיורו של יתרו בתוך הדיון בשאלה מתי התרחשה פרשת יתרו. המחלוקת לא מנוסחת כשאלה מתי בא יתרו, אלא מתי נתגייר יתרו. אפשר שהמחלוקת היא אותה מחלוקת רק בניסוח אחר, אך להלן נראה שהרמב"ן מציע פירוש המבדיל בין השאלה מתי בא יתרו לבין השאלה מתי התגייר.

המדרש במכילתא דר"י, שבו פתחנו, מתייחס באופן עקיף לכל הנושא גם בדרשות בהמשך:

מכילתא דרבי ישמעאל

מסכתא דעמלק פרשה ג (עמ' 193) [לשמות יח, ח]

‘ויספר משה לחותנו’ - למושכו לקרבו לתורה. ‘את כל אשר עשה ה’ - שנתן תורה לעמו ישראל. ‘את כל התלאה’ - במצרים. ‘אשר מצאתם’ - על הים. ‘בדרך’ - זו מלחמת עמלק. ‘ויצילם ה’ - הצילם המקום מן הכל.

מה סיפר משה לחותנו? התשובה בוודאי קשורה לשאלה הקודמת - מתי ובעקבות מה בא יתרו. המדרש יכול היה להביא גם כאן מחלוקת של שלושת התנאים, אך הוא בחר

2. כת"י מינכן: "מה שמועה שמע", כת"י וטיקן 121 ופריז: "מה שמע".

3. מכילתא דר"י מסכתא דויסע פרשה ד (עמ' 169).

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

מפרשי התורה עסקו גם הם בשאלה מתי בא יתרו, ומהו זמנה ומקומה של פרשה זו. בניגוד לדרשות חז"ל, הם עסוקים יותר בראיות ובקושיות מהפסוקים לכל אחת השיטות.

ראב"ע מפרש שיתרו בא לאחר מתן תורה, ומביא לכך מספר ראיות, מתוך הפרשה, וכן מדברי משה וחובב במדבר י ומנאמו של משה לפני מותו בדברים א.

אבן עזרא

הפירוש הארוך, שמות יח, א

וישמע יתרו. הזכיר למעלה דבר עמלק, כי לרפידים בא (יז, ח). והיתה ראויה פרשת בחדש השלישי להיותה כתובה אחר דבר עמלק, כי שם כתוב 'ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני' (יט, א), א"כ למה נכנס דברי יתרו בין שתי הפרשיות? והגאון אמר: כי יתרו בא אל מדבר סיני לפני מתן תורה. ולפי דעתי, שלא בא רק בשנה השנית אחר שהוקם המשכן, כי כתוב בפרשה 'עולה וזבחים לאלהים' (פס' יב), ולא הזכיר שבנה מזבח חדש. ועוד, כתיב 'והודעתי את חקי האלהים ואת תורותי' (פס' טז), והנה זה אחר מתן תורה. והעד הנאמן על דברי, כי כן כתיב, 'אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלהים' (פס' ה). ואמר משה לחובב, שהוא יתרו, כאשר פירשתי בפרשת ואלה שמות, כי חתן משה לא שב אל רעואל הקרוב אליו כי אם לחבב, כי כן כתוב 'מבני חבב חתן משה' (שופטים ד, יא). ומשה אמר לו, 'כי על כן ידעת חתנתו במדבר' (במדבר י, לא). וידענו כי ישראל עמדו במדבר סיני כמו שנה. והנה דברי משה יוכיחו, שאמר בפרשת אלה הדברים: 'ה' אלהינו דבר אלינו בחרב לאמר, רב לכם שבת בהר הזה פנו וסעו לכם' (דברים א, ו-ז), והנה זה הזמן היה קרוב למסעם, והוא אמר, 'ואמר אליכם בעת ההיא לאמר, לא אוכל לבדי שאת אתכם' (שם שם, ט), כי השם 'הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב' (שם שם, י)... ובעבור שאתם רבים לא יכולתי לבדי שאת אתכם, והוצרכתי לתת עליכם שרי אלפים ושרי מאות. זאת היתה עצת יתרו שנתן לו ממחרת בואו למדבר סיני. על כן אמר משה לחבב, שהוא יתרו, כמו שפירשנו, 'נוסעים אנחנו' (במדבר י, כט). והוא השיב, 'לא אלק, כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלק' (שם שם, ל). וזהו 'וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו' (פס' כז).

ועתה אפשר למה נכנסה פרשת יתרו במקום הזה, בעבור שהזכיר למעלה הרעה שעשה עמלק לישראל, הזכיר כנגדו הטובה שעשה יתרו לישראל. וכתוב 'ויחד יתרו על כל הטובה' (פס' ט), ונתן להם עצה טובה ונכונה למשה ולישראל, ומשה אמר לו, 'והיית לנו לעינים' (במדבר י, לא), והטעם שהאיר

עיניהם. ושאלו אמר, 'ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל' (שם"א טו, ו). ובעבור שכתוב למעלה 'מלחמה לה' בעמלק' (יז, טז), שישאל חייבים להלחם בו, כאשר ניח השם להם, הזכיר דבר יתרו, כי הם היו עם גוי עמלק, שיזכרו ישראל חסד אביהם, ולא יגעו בזרעו. והנה ראינו הרכבים, שהם בני יתרו, היו עם בני ישראל בירושלים ובימי ירמיה, יונדב בן רכב (ירמיה לה, יט). **ויש פרשה אחרת דומה לזאת.**⁴

לאחר שקבע ראב"ע שיתרו בא לאחר מתן תורה, הוא צריך להסביר מדוע בכל זאת נכתבה הפרשה כאן. הוא עומד על הקשר בין יתרו לעמלק. המדינים והעמלקים היו עמים שכנים, והבאת סיפורו של יתרו בסמוך למלחמת עמלק מבליט את הניגוד ביניהם - האחד נלחם עם ישראל, והשני דבק בהם ועושה איתם חסד.

הרשב"ם, שנוטה לפרש כמו ראב"ע, מסביר בדרך אחרת את שינוי הסדר. התורה איננה רוצה לקטוע פרשיות של מצוות, ולכן צרפה את סיפור יתרו לחלק הסיפורי של ספר שמות.

רשב"ם

שמות יח, יג

לשפוט את העם - אפילו אם בא יתרו קודם מתן תורה, דיני ממונות היה להם מעולם, אף כי אמרו רבותינו כי במרה ניתנו להם דינים, כדכת' 'שם שם לו חק ומשפט' (טו, כה). ונראין הדברים שאחר מתן תורה בא. כת' כאן 'אשר הוא חונה שם הר האלהים' (פס' ה), ולפינו הוא אומר 'בחדש השלישי לצאת בני ישראל מ[ארץ] מצרים ביום הזה באו מדבר סיני ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני [וגו'] ויחן שם ישראל נגד ההר'. נמצאת פרשת רפידים וחניית ההר קדמה לפרשה זו, אבל שלא להפסיק פרשיות של מצוות הקדים לפרשת יתרו.

הרמב"ן פורס יריעה רחבה של ראיות וקושיות לכל אחת מהשיטות. גישתו הבסיסית שהתורה נכתבה על פי סדר הזמנים,⁵ אלא אם כן מפורש בכתובים שאין זה הסדר, אך כיוון שחז"ל כאן נחלקו בדבר אין הוא דוחה את הפירוש השני. תחילה הוא מיישב את הכתובים על פי הדעה שיתרו בא לאחר מתן תורה, ורק לאחר מכן הוא מאמץ את הפירוש השני, ומבאר על פיו את הכתובים.

רמב"ן

שמות יח, א

כבר נחלקו רבותינו בפרשה הזאת. יש מהם אומרים כי קודם

4. כאן רומז הראב"ע לבראשית לח, פרשת נישואי יהודה לבת שוע ופרשת יהודה ותמר. בפירושו לפרשה (פס' א) מראה הראב"ע שהפרשה נמצאת שלא במקומה מבחינת סדר הזמנים, ומפרש שם, בדומה לפירושו כאן, שנכתבה במקום זה כדי "להפריש בין מעשה יוסף בדבר אשת אדוניו, למעשה אחיו".

5. ראה למשל מחלוקתו עם רש"י בויקרא ח, ב - "ולמה נהפוך דברי אלהים חיים".

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

יתרו • דרישה בתורה | 17

והקרב אלִי לתפוש סדר התורה, שבא קודם מתן תורה בהיותם ברפידים, כמו שאמרו במכילתא 'רבי יהושע אומר מלחמת עמלק שמע ובא, שהיא כתובה בצדו', ונסע עמהם מרפידים אל הר סיני. והכתוב שאמר 'אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלהים' (פס' ה), ענינו כי היה הר סיני בדרך מדין קרוב משם, שהרי משה הלך שם לרעות צאן מדין (ג, א), ובאהרן אמר 'ויפגשהו בהר האלהים' (ד, כז). והנה יתרו יצא עם בתו והבנים ממדין ובאו אל הר סיני, ומשה היה ברפידים שהוא מקום אחד במדבר סין, שהכתוב אמר 'ויסעו מאלים ויבואו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין אשר בין אלים ובין סיני' (טז, א), לומר כי מדבר סין מגיע עד הר סיני, ויכלול דפקה אלוש ורפידים. ואף על פי שאמר 'ויסעו ממדבר סין ויחנו ברפידים' (יז, א), כך אמר 'ויסעו ממדבר סין ויחנו בדפקה' ו'אלוש' (במדבר לג, יב-יג), והם ממדבר סין עצמו, כי המדבר כלו יקרא מדבר סין, והמקום שלפני הר סיני יקרא מדבר סין, וכמוהו 'וישובו אל ארץ פלשתים' (בראשית כא, לב).

והנה יהיה פירוש הכתוב - 'ויבא יתרו חותן משה ובניו ואשתו אל משה אל המדבר אשר הוא חונה שם ויבא אל הר האלהים', כי אל ההר בא ושם עמד, והוא כמו שאמר 'ויבא אל הר האלהים חורבה' (ג, א), וכן 'ויפגשהו בהר האלהים' (ד, כז), וכן רב לכם שבת בהר הזה (שם ד כז). ומן ההר שלח אליו 'אני חותנך יתרו בא אליך' (פס' ו), ויצא אליו משה. ולא נצטרך לומר כי 'ויאמר' יהיה מוקדם. ואפילו אם לא יהיה רפידים במדבר סין, על כל פנים במדבר הוא, כי לא באו ישראל בארץ נושבת כל ארבעים שנה, וקרוב מהר סיני היה, שבאו משם אל ההר ביום אחד מחנה קהל גדול כמוהו, וכמו שנתבאר בענין הצור ששתו ממנו ברפידים כאשר פירשתי (לעיל יז, א). והנה יהיה הפירוש שאמרתי נכון...

ראב"ע פירש שיתרו בא לאחר מתן תורה, והרמב"ן מעדיף את הפירוש שאומר שיתרו בא לפני מתן תורה. רש"י נוקט בגישה שונה משניהם. נראה תחילה את פירושו לפסוק א.

רש"י

שמות יח, א

וישמע יתרו - מה שמועה שמע ובא, קריעת ים סוף ומלחמת עמלק...

את כל אשר עשה - להם בירידת המן ובבאר ובעמלק.

המקור לדברי רש"י הוא מחלוקת התנאים במכילתא. דרכו של רש"י לצרף בפירושו דרשות שונות כאשר אין סתירה ביניהן. על כן, הוא יכול לצרף כאן את דעת ר' אליעזר - קריעת ים סוף, עם דעת ר' יהושע - מלחמת עמלק. עם זאת, רש"י לא הביא את דעת ר' אלעזר המודעי, שיתרו שמע על מתן תורה. רש"י, אם כן, מכריע כאן שיתרו בא

מתן תורה בא יתרו כסדר הפרשיות, ויש מהן שאמרו שאחר מתן תורה בא. וזה ודאי יסתייע מן הכתוב (פס' ה) שאמר 'ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו אל משה אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלהים'. הנה אמר שבא אליו בחנותו לפני הר סיני שחנו שם שנה אחת, וזה טעם 'אשר הוא חונה שם'. ועוד, שאמר 'והודעתי את חוקי האלהים ואת תורותיו' (פס' טז), שהם הנתונים לו בהר סיני. ועוד, כי כאן (פס' כז) אמר 'וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו', והיה זה בשנה השניה בנסעם מהר סיני, כמו שאמר בפרשת בהעלותך (במדבר י, כט) 'ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני חותן משה נוסעים אנחנו', ושם כתוב 'ויאמר אליו לא אלך כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך' (שם שם, ל), והיא ההליכה הכתובה בכאן 'וילך לו אל ארצו' (פס' כז). ועוד הביאו ראייה ממה שאמר הכתוב 'ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר רב לכם שבת בהר הזה פנו וסעו לכם' (דברים א, ו-י), ושם נאמר 'ואומר אליכם בעת ההיא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם... ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וגו' (שם שם, ט, טו), וזו עצת יתרו, ושם (פס' יט) כתוב 'ונסע מחורב', כי נסעו מיד. ואם כן נצטרך טעם למה מקדים הפרשה הזאת לכותבה בכאן. ואמר ר"א (אבן עזרא) כי היה זה בעבור דבר עמלק, כי כאשר הזכיר הרעה שעשה עמנו עמלק וצוה שנגמלהו כרעתו, הזכיר שעשה לנו יתרו טובה, להורותינו שנשלם לו גמול טוב, וכשנבא להכרית את עמלק כמצוה עלינו שנזהר בבני הקיני העומדים עמהם ולא נוסיפם עמם. הוא דבר שאלו שאמר להם כן (שמ"א טו, ו).

ועם כל זה אני שואל על הדעת הזו, כשאמר הכתוב 'וישמע יתרו... כל אשר עשה ה' למשה ולישראל עמו כי הוציא ה' את ישראל ממצרים' (פס' א), ולמה לא אמר ששמע מה שעשה למשה ולישראל במתן התורה שהוא מהנפלאות הגדולות שנעשו להם, כמו שאמר 'כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמוהו, השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי' (דברים ד, לב-לג). וכשאמר 'ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודות ישראל את כל התלאה אשר מצאתם בדרך' (פס' ח), ואמר יתרו מזה 'עתה ידעתי כי גדול ה'" (פס' יא), למה לא ספר לו מעמד הר סיני, וממנו יודע כי השם אמת ותורתו אמת ואין עוד מלבדו, כמו שאמר (דברים ד, לה-לו) 'אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו, מן השמים השמיעך את קולו' וגו'.

ואולי נאמר ששמע יתרו בארצו מיד כי הוציא ה' את ישראל ממצרים, ונסע מארצו והגיע אל משה אחרי היותו חונה בהר סיני אחר מתן תורה. ולא סיפר שהזכיר לו ענין המעמד ההוא, כי הדבר עודנו קרוב ועודם שם, ובידוע כי סופר לו.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

סיני

עשרת הדברות

חוקי יסודיים

לפני מתן תורה.⁶ אך רש"י מוסיף נדבך נוסף ומפתיע לפירושו לסדר הזמנים בפרשה בפסוק יג.

רש"י

שמות יח, יג

ויהי ממחרת - מוצאי יום הכיפורים היה, כך שנינו בספרי,⁷ ומהו 'ממחרת', למחרת רדתו מן ההר. ועל כרחך אי אפשר לומר אלא ממחרת יום הכיפורים, שהרי קודם מתן תורה אי אפשר לומר 'והודעתי את חקי וגו' (פס' טז), ומשנתנה תורה עד יום הכיפורים לא ישב משה לשפוט את העם, שהרי בשבעה עשר בתמוז ירד ושבר את הלוחות, ולמחר עלה בהשכמה ושהה שמונים יום וירד ביום הכיפורים. ואין פרשה זו כתובה כסדר, שלא נאמר 'ויהי ממחרת' עד שנה שניה, אף לדברי האומר יתרו קודם מתן תורה בא, שילוחו אל ארצו לא היה אלא עד שנה שניה, שהרי נאמר כאן 'וישלח משה את חותנו' (פס' כז), ומצינו במסע הדגלים שאמר לו משה 'נוסעים אנחנו אל המקום וגו'... אל נא תעזוב אותנו' (במדבר י, כט-לב), ואם זו קודם מתן תורה, מששלחו והלך היכן מצינו שחזר, ואם תאמר שם לא נאמר יתרו אלא חובב, ובנו של יתרו היה, הוא חובב הוא יתרו, שהרי כתיב 'מבני חובב חותן משה' (שופטים ד, יא).

לדעת רש"י, לא כל הפרשה נאמרה לפני מתן תורה, אלא רק חלקה הראשון. זמנה של פרשת מינוי הדיינים, לדעתו, היא לאחר מתן תורה.

הרמב"ן, שמפרש כאמור שכל הפרשה נאמרה על הסדר, מציג בפירושו לפסוק יב בצד פירוש זה גם הצעה אחרת, דומה לזו של רש"י. אך בניגוד לרש"י, המפריד בין פסוק

יב לפסוק יג, פירושו השני של רמב"ן קוטע את הפרשה לפני פסוק יב.

רמב"ן

שמות יח, יב

ויקח יתרו חתן משה עולה וזבחים לאלהים - היה כל זה טרם בואם אל הר סיני. גם יתכן לפרש שסידר הכתוב כל ענין יתרו, אבל היה זה אחר שעמד עמהם ימים רבים, ונתגייר במילה וטבילה והרצאת דמים כמשפט. ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם. עמו ביום חתונתו, כי חתן דמים הוא.

הרמב"ן מעדיף תמיד לפרש את התורה על פי סדר הזמנים, אך פותח פתח לשינוי, במלים "סידר הכתוב כל ענין יתרו". לדעת הרמב"ן, בתוך פרשות שנכתבו על הסדר יכולים לבוא גם פרטים מאוחרים, כיוון שהתורה משלימה את העניין שפתחה בו.⁸ כאן מציע הרמב"ן לפרש שבואו של יתרו אל משה התרחש לפני מתן תורה,⁹ אך הקרבנות שהוא מביא והסעודה המתלווה אליהם הם לאחר ימים רבים, וממילא יכולים להיות גם לאחר מתן תורה. פירוש זה הוא בניגוד לדברי הסוגיות בשני התלמודים, התולות את המחלוקת בשאלה מתי בא יתרו עם המחלוקת בשאלה מתי הוקרבו הקרבנות. ברור שהרמב"ן מודע לכך, ובפירושו הראשון לפסוק הוא הולך בעקבות התלמודים. הפירוש השני, בו נוקט הרמב"ן בגישה עצמאית, מתאים לניסוח השונה במדרשים (ויקרא רבה ובראשית רבה), התולה את שאלת הקרבנות בשאלת הגיור, ולא בזמן בואו של יתרו.

6. בפירושו לפסוק ט, למלים "ויחד יתרו על כל הטובה", מפרש רש"י: "טובת המן והבאר והתורה". וקשה, מדוע הוסיף כאן רש"י "והתורה", בניגוד לפירושו לפסוק א. זאת ועוד, במקור במכילתא, שהובא לעיל, לא נזכר 'תורה', אלא מן, באר וארץ ישראל. וצ"ע.

7. המקור לכך איננו בספרי, אלא במכילתא דר"י, יתרו, מסכתא דעמלק, פרשה ב.

8. ראה למשל פירושו לבמדבר כא, א, בפסקה הפותחת במלים "והשלים עוד בכאן לספר".

9. על עניינה של הסעודה לפי הפירושים השונים נעמוד בעיונו הבא.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

פשר הסעודה

שמות יח, יב: וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה עִלָּה וּזְבָחִים לֵאלֹהִים וַיָּבֵא אֶהָרֹן וְכָל זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל לֶאֱכֹל לֶחֶם עִם חֹתֵן מֹשֶׁה לִפְנֵי הָאֱלֹהִים:

מה מטררתם של הקרבנות שמביא יתרו, ומהי הסעודה שנלוות אליהם?
אם התורה טורחת לספר לנו על הסעודה, ודאי שהיא בעלת משמעות. נראה שהשמחה והסעודה קשורים למה שנאמר למעלה. יתרו שומע ממושה על כל הטובה שעשה איתם הקב"ה, והוא מודה ומברך את ה' ואומר:
שמות יח, י: בָּרוּךְ ה' אֲשֶׁר הֻצֵּל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרַיִם וּמִיַּד פְּרַעֲהַ אֲשֶׁר הֻצֵּל אֶת הָעָם מִתַּחַת יַד מִצְרַיִם:
זוהי תגובה ספונטנית של יתרו, של הודאה לקב"ה, שחז"ל מוצאים בה מקור של חובת הודאה על הנס:

מכילתא דרבי ישמעאל

מסכתא דעמלק פרשה ב (עמ' 200) [לשמות יח, כז]
"ויקוד העם" (שמות יב, כז). ללמדך שכל מי שרואה ושומע הנסים האלו שעשה הב"ה לישראל במצרים צריך לשבח. וכן הוא אומר: "ויספר משה לחתנו וגו' ויחד יתרו ויאמר יתרו ברוך ה'" (שם יח, ח - י).

וכך נאמר גם על ידי רב אחאי גאון בשאילתא, שעניינה מצוות החנוכה:

שאלות דרב אחאי

פרשת וישלח שאילתא כו
שאלתא דמחייבין דבית ישראל לאודוויי ולשבוחי קמי שמיא בעידנא דמתרחיש להו ניסא... וכד מטי יומא דאיתרחיש להו ניסא לישראל כגון חנוכה ופורים, מחייב לברוכי 'ברוך אשר עשה ניסים לאבותינו בזמן הזה', בחנוכה על שרגא, בפורים על מקרא מגלה, שנאמר: "ויאמר יתרו ברוך יי" (שם).
תרגום: שאלה, שחייבים בית ישראל להודות ולשבח לפני הקב"ה בזמן שמתרחש להם נס... וכשמגיע היום שהתרחש להם נס לישראל, כגון חנוכה ופורים, חייב לברך 'ברוך אשר עשה ניסים לאבותינו בזמן הזה, בחנוכה על הנר, בפורים על מקרא מגילה, שנאמר: "ויאמר יתרו ברוך ה"'

שמחת הלב של יתרו פורצת בדברי השבח וההודאה שלו, שמלווים אחריהם גם במעשים - הבאת קרבן, מעין קרבן תודה, וסעודה משותפת של יתרו וראשי העדה לפני האלהים.
האם אפשר למצוא סיבה אחרת לסעודה זו? שמא היא

קשורה לגיורו של יתרו וכניסתו תחת כנפי השכינה?
ראשית יש לומר, שעובדת גיורו של יתרו איננה כתובה בתורה. אך המדרש סובר שיתרו נתגייר, ואף מרחיב זאת לגיור של כל משפחתו של יתרו:

מכילתא דרבי ישמעאל

יתרו - מסכתא דעמלק פרשה ב
הרני הולך לארצי ואגייר לכל בני מדינתי ואביאם לתלמוד תורה ואקרבם תחת כנפי השכינה.
כידוע, תהליך הגיור כולל גם הבאת קרבן, כפי שנפסק ברמב"ם:

רמב"ם

הל' איסורי ביאה יג, הלכה א-ד
בשלשה דברים נכנסו ישראל לברית במילה וטבילה וקרבן... וכן לדורות כשירצה העכו"ם להכנס לברית ולהסתנוף תחת כנפי השכינה ויקבל עליו עול תורה צריך מילה וטבילה והרצאת קרבן.

אף על פי כן, מדרשי חז"ל אינם קושרים בדרך כלל את הקרבן והסעודה של יתרו לתהליך גיורו. להיפך, הסוגיה במסכת עבודה זרה (כד סוף ע"א) מתייחסת לקרבנו של יתרו כקרבן של גוי. לעומת זאת, על פי מדרש החפץ⁸, וכן על פי האמור בזוהר, קרבנו של יתרו הוא קרבן גרות.

מדרש החפץ

עולה וזבחים לאלהים - זה קרבן גירות.

זוהר פרשת ויקרא

מה כתיב ביה ביתרו? "ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחים לאלהים" (שם), דהוא אקריב קרבנא לקודשא בריך הוא ואתא לאתגיירא...

תרגום: מה כתוב בו ביתרו? "ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחין לאלהים", שהוא הקריב קרבן לקב"ה, ובא להתגייר...

אמנם אין הזוהר אומר במפורש שהקרבן הוא קרבן גרות, אך מסמיכות העניינים נראה שזו כוונתו. תפיסת הקרבן והסעודה כקרבן גרות, שכאמור, כמעט ואיננה נמצאת במדרש, מתחזקת יותר בדברי הפרשנים, קדומים ומאוחרים. הרמב"ן עוסק בכך אגב עיסוקו בשאלה

8. ראה תורה שלמה, פרשת יתרו, עמ' כג, אות פד*.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

סדר	דרישה	טעמים	לשון	מדע	בינה
סדר	דרישה	טעמים	לשון	מדע	בינה
סדר	דרישה	טעמים	לשון	מדע	בינה
סדר	דרישה	טעמים	לשון	מדע	בינה
סדר	דרישה	טעמים	לשון	מדע	בינה
סדר	דרישה	טעמים	לשון	מדע	בינה
סדר	דרישה	טעמים	לשון	מדע	בינה
סדר	דרישה	טעמים	לשון	מדע	בינה
סדר	דרישה	טעמים	לשון	מדע	בינה
סדר	דרישה	טעמים	לשון	מדע	בינה

שנידונה למעלה, מתי בא יתרו, שממנה נגזרת השאלה היכן ומתי הוקרב הקרבן, לפני הקמת המשכן או אחריו.

רמב"ן

שמות יח, יב

ויקח יתרו חתן משה עולה וזבחים לאלהים. היה כל זה טרם בואם אל הר סיני. גם יתכן לפרש שסידר הכתוב כל ענין יתרו, אבל היה זה אחר שעמד עמהם ימים רבים, ונתגייר במילה וטבילה והרצאת דמים כמשפט. ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם. עמו ביום חתונתו כי חתן דמים הוא.

הרמב"ן מציג כאן שני פירושים, שעסקנו בהם בעיונו הקודם. על פי הפירוש הראשון, הסעודה צמודה להגעתו של יתרו למחנה ישראל, ואף שאין הרמב"ן מבאר את מטרת הקרבן והסעודה, נראה שהוא רואה בהם חלק מההודאה על הנס. על פי הפירוש השני, הקרבן והסעודה הם חלק מתהליך הגיור של יתרו.

בדרך דומה הולך גם בעל המשך חכמה, שמציע שתי אפשרויות למקומם של קרבן והסעודה, ונכנס גם להגדרות ההלכתיות של קרבנות אלו.

משך חכמה

שמות יח, יב

ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחים לאלהים ויבא אהרן וכל

מינוי הדיינים - השוואה בין שמות לדברים

פרשת מינוי הדיינים נאמרה כאן, ונשנתה בראש נאומו של משה בדברים א, ט-יח. יש מספר הבדלים בין שתי הפרשות וכאן נעמוד על שניים מהם: זמנה של הפרשה, והתכונות הנדרשות מהדיינים.

מתי התרחשה הפרשה? הדברים קשורים לשאלה שנידונה למעלה, אם יתרו בא לפני מתן תורה או אחריו, כאן ניגע בקצרה בשאלת זמנה של פרשת מינוי הדיינים מתוך השוואה לספר דברים.

בספר דברים יש ציון זמן די ברור:

דברים א, ט, יג: **וְאָמַר אֲלֵכֶם בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר לֹא אוֹכַל לְבַדִּי שְׂאֵת אֲתֶכֶם... הָבוּ לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנִבְנִים וַיִּדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲשִׁימָם בְּרָאשֵׁיכֶם...**

מהו "בעת ההיא"? - כל הפסקה של מינוי הדיינים היא מאמר מוסגר, שנכנס לתאור תחילת המסע לארץ כנען:

דברים א, ו-יט

(ו) ה' א-להינו דָּבַר אֵלֵינוּ בְּחֶרֶב לֵאמֹר רַב לָכֶם שְׁבֶת בְּהָר הַזֶּה.

(ז) פָּנוּ וְסָעוּ לָכֶם...

זקני ישראל לאכול לחם עם חותן משה לפני האלהים. "מכאן שהנהנה מסעודה שתלמידי חכמים מסובים בה כאילו נהנה מזיו השכינה" - רש"י. לדעתי יתכן לומר זבחים שהקריב יתרו היו זבחי תודה, ולכך אכלו לחמי תודה לפני האלהים...

או יתכן שהיה קרבן שמביא גר, ואעפ"י שאינו צריך להביא רק עוף, כמבואר ריש פרק ד מחוסרי כפרה - זה לדורות, אבל יתרו היה דינו כמו ישראל בשעת מתן תורה שהקריבו עולה וזבחים, יעוין שם.

בפירושו הראשון מפרש המשך חכמה שהקרבן הוא קרבן תודה. הוא נאחז במלה "לחם" המוזכרת בפסוק. אמנם ניתן לפרש ש"לאכול לחם" פירושו 'לאכול סעודה', אך המשך חכמה מחבר זאת לקרבן התודה, שבניגוד לרוב הקרבנות כולל גם מרכיב של לחם. על פי הפירוש השני, שהקרבן הוא קרבן גירות, הוא נאלץ להתמודד עם קושי הלכתי - קרבנו של גר הוא עוף לעולה, ואין הוא מחוייב להביא "זבחים" - שלמים. כאן נעזר המשך חכמה בקרבנם של ישראל בשעת מתן תורה, כשנכנסו בברית, שם נאמר:

שמות כד, ה

וַיַּעַל עֹלֹת וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים לַיהוָה פָּרִים.

כמו ישראל, הנכנסים בברית עם עולה וזבחים, כך גם יתרו מביא עולה וזבחים.

(ח) **רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיכֶם אֶת הָאָרֶץ...**

(ט) **וְאָמַר אֲלֵכֶם בְּעֵת הַהוּא...**

(יח) **וְאֶצְוֶה אֲתֶכֶם בְּעֵת הַהוּא אֵת**

כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּ.

(יט) **וְנִסַּע מִחֹרֵב וְנִלְךְ אֶת כָּל הַמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַהוּא...**

"ה' אלהינו דבר אלינו בחורב... פנו וסעו... ונסע מחורב." את המהלך קוטעת הפסקה הפותחת במלים "בעת ההיא", ופירוש הביטוי הוא, אם כן, בעת ההיא, בסמוך ליציאה מחורב, שהיתה בכ' באייר בשנה השנייה. ואכן, ראב"ע מביא מכאן ראיה לשיטתו שיתרו בא לאחר מתן תורה:

אבן עזרא

הפירוש הארוך, שמות יח, א

והנה דברי משה יוכיחו, שאמר בפרשת אלה הדברים: "ה' אלהינו דבר אלינו בחרב לאמר, רב לכם שבת בהר הזה פנו וסעו לכם" (דברים א, ו-ז), והנה זה הזמן היה קרוב למסעם,

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

יתרו • דרישה בתורה | 21

הָבּוּ לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנִבְנִים וַיְדַעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲשִׁימָם בְּרָאשֵׁיכֶם (דברים א, יג).

וכך עשה:

וְאָקַח אֶת רֹאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וַיְדַעִים וְאֶתָּן אֲתָם רָאשִׁים עֲלֵיכֶם (שם, טו).

התכונות המוזכרות בשמות שונות מאלו שבדברים, ובשני המקומות יש קשר, אך אין זהות מלאה בין הדרישה לביצוע. רש"י מחד, וראב"ע ורמב"ן מאידך, מציגים שתי גישות ליישוב הבעיה.

והוא אמר, "ואמר אליכם בעת ההיא לאמר, לא אוכל לבדי שאת אתכם" (שם, ט).

לשיטתו של ראב"ע, המשפטים שנערכים על ידי משה והתורה והמצוות שהוא מודיע לישראל, הם התורה שכבר ניתנה. מי שמפרש שהפרשה נאמרה לפני מתן תורה צריך לפרש שמדובר במצוות שהיו נהוגות בעם ישראל עוד לפני כן, וכך מפרש הרשב"ם:

רשב"ם

שמות יח, יג

לשפוט את העם. אפילו אם בא יתרו קודם מתן תורה, דיני ממונות היה להם מעולם, אף כי אמרו רבותינו כי במרה ניתנו להם דינים כדכתיב "שם שם לו חק ומשפט" (שמות טו, כה).

הרשב"ם עצמו סובר שיתרו בא לאחר מתן תורה, אך הוא מפרש שלדעת החולקים, משה עוסק כאן בדיני ממונות שכבר נהגו בעם ישראל, כי אין חברה שאין בה חוקים, או שמדובר במצוות שניתנו במרה.

לכאורה, הראיה של ראב"ע חזקה. אם זמנה של פרשת יתרו איננו ברור, ובפרשת דברים יש ציון זמן ברור, בא הוודאי ומלמד על הספק. אך ניתן לומר, דווקא בשל אופיה של הפרשה בדברים כמאמר מוסגר, שאין זה בהכרח מקומה הכרונולוגי המדויק, אלא זוהי פיסקה שמכניס משה לתוך נאומו מסיבות אחרות.

מעבר לשאלה הכרונולוגית, אפשר לראות ששתי פרשיות מינוי הדיינים נמצאות, לפחות מהבחינה הספרותית, בשני צמתים חשובים של עם ישראל. פרשת מינוי הדיינים בשמות נמצאת לפני מתן תורה, אולי כדי ללמדנו שדרך ארץ קדמה לתורה. הפרשה בדברים נמצאת בסמוך לתחילת המסע לארץ ישראל, ללמדנו שאין משמעות לירושת הארץ ללא קיומה של מערכת צדק ומשפט.⁹

מה הם התכונות שצריכות לאפיין דיינים? האם יש הבדל בין הצעתו של יתרו בספר שמות לבין דבריו של משה בספר דברים? והאם יש הבדל בין הרצוי למצוי - בין הדרישה הראשונית לביצוע בפועל?

כך יעץ יתרו:

וְאַתָּה תַּחְזֶה מִכָּל הָעָם אִנְשֵׁי חֵיל יָרְאִי אֱ-לֹהִים אֲנָשִׁי אָמֵת שֹׁנְאֵי בָצַע (שמות יח, כא).

וכך נאמר שם שעשה משה:

וַיִּבְחַר מֹשֶׁה אֲנָשִׁי חֵיל מִכָּל יִשְׂרָאֵל (שם, כה).

כך אמר משה לישראל:

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

רש"י

דברים א, טו

אנשים חכמים וידועים. אבל נבונים לא מצאתי. זו אחת משבע מדות שאמר יתרו למשה ולא מצא אלא שלש, אנשים צדיקים, חכמים וידועים.

כיצד הגיע רש"י לשבע מידות? רש"י סובר שיש לצרף את הנאמר בשמות לנאמר בדברים, כדברי המדרש:

דברים רבה

פרשה א

אמר רבי ברכיה בשם רבי חנינא: צריכין הדיינין שיהא בהן שבע מדות, ואלו הן חכמים ונבונים וידועים, וארבע כמה שכתב להלן "ואתה תחזה מכל העם וגו'" (שמות יח, כא), **הרי שבע, ולמה לא נכתבו שבע כאחת?! שאם לא נמצאו משבע מביא מארבע, ואם לא נמצאו מארבע מביא מג', ואם לא נמצאו מג' מביא מאחד.**

את הפער בין דברי משה לביצוע מסביר רש"י כפער בין הרצוי למצוי, משה ביקש למצוא אנשים בעלי שבע מידות, ומצא רק שלוש.

לעומת דרכו של רש"י, המצרף את הנאמר בשתי הפרשות יחד, ראב"ע ורמב"ן מיישבים בין שתי הרשימות.

אבן עזרא

הפירוש הארוך, שמות יח, כא, כה

ואתה תחזה. כבר הודעתך, כי אנשי לשון הקדש אינם שומרים המלות רק הטעמים, על כן לא נחפש על חסר ומלא כאשר אפרש עוד.

ראב"ע פותח ואומר שאין צורך למצוא הקבלה מלאה במלים, ויש שהתורה מגוונת בלשונה, העיקר הוא שהתוכן נשאר זהה. בדרך זו הוא הולך להסביר שאין הבדל בין ארבעת הפסוקים שהבאנו. אם בספר דברים נזכרות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

9. כך נאמר גם בהפטרה של ספר דברים מישעיהו פרק א, הנקראת לפני תשעה באב, ואכמ"ל.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

תכונות בעלי שם שונה, אין זה אומר שהתכונה עצמה שונה, ואם במקום אחד חסרות תכונות, אין זה מלמד שמשה לא מצא תכונה זו.

והנה הזכיר יתרו אנשי חיל שיש להם כח לסבול טורח, ולא יפתדו מהם. והנה כנגד אנשי חיל אמר משה, כשהוא מספר הדבר, "הבו לכם אנשים" (דברים א, יג), כמו "בחר לנו אנשים" (שמות יז, ט), "כלם אנשים" (במדבר יג ג). ואמר "יראי אלהים", שאין להם יראה מאדם רק מהשם לבדו. וכנגדם אמר משה, "חכמים ונבונים" (דברים א, יג), כי לא יתכן להיות ירא שמים כראוי רק מי שהוא חכם. ואמר יתרו "אנשי אמת", שאינם כזבנים, "שונאי בצע" - ממון, והם נודעים ככה למראה עיני אדם. וכנגדם אמר משה, וידועים (דברים א, יג).

יתרו הזכיר ארבע תכונות, שכולם נמצאות בדברי משה: אנשי חיל הם מה שמשה קורא "אנשים", יראי אלהים הם בהכרח גם חכמים ונבונים, ואנשי אמת ושונאי בצע הם אנשים שידועים בתכונות אלו לכל. ועוד מוסיף ראב"ע בפירושו לפסוק כה, על ההבדל לכאורה בין התכנון לביצוע: ויבחר משה אנשי חיל, שהיה דבר ברור, ולא הזכיר "יראי אלהים", כי הוא לבדו ידע לבב אנוש, ומשה אמר כי בחר לנו "אנשים חכמים", כי יוכל לדעת זה, רק יש חכם שאיננו ירא שמים. והזכיר "ידועים", שהם למראה העין, ולא הזכירם עתה, כי אחז דרך קצרה:

בשתי דרכים מיישב ראב"ע את ההבדל. האחת, בביצוע מוזכרות רק התכונות הנראות לעיניים, כאנשי חיל וחכמים, ולא התכונות המסורות רק ללב, כמו יראי אלהים. השניה, הכתוב אחז דרך קצרה, ואין צורך לחזור על כל הפרטים שכבר הוזכרו למעלה.

בדרך דומה באופן עקרוני, אך שונה בפרטים, הולך הרמב"ן:

רמב"ן

שמות יח, כא

וטעם אנשי חיל - אנשים ראויים להנהיג עם גדול, כי כל קבוצ ואוסף יקרא חיל, ואיננו ביוצאי צבא המלחמה בלבד, וכן "חיל גדול מאד" (יחזקאל לז, י), ובארבה, "חילי הגדול" (יואל ב, כה), ובממון, "כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה" (דברים ה, יז), "ישאו על כתף עירים חיליהם" (ישעיה ל, ו), ובפירות, "תאנה וגפן נתנו חילם" (יואל ב, כב). והנה יקרא איש חיל במשפטים, החכם הזריז והישר. ובמלחמה, הגבור הזריז היודע מערכות המלחמה, ותקרא גם כן האשה "אשת חיל" (משלי לא, י) בהיותה זריזה ויודעת בהנהגת הבית: והנה יתרו דבר בכלל ופרט, אמר שיחזה אנשים ראויים להנהיג

העם הגדול במשפטים, ופרט, שיהו יראי אלהים אנשי אמת ושונאי בצע, כי לא יהיו אנשי חיל במשפט בלי מדות הללו. ולא הוצרך להזכיר חכמתם ובינתם, כי הדבר ברור שהוא בכלל אנשי חיל. וכאשר נאמר למטה "ויבחר משה אנשי חיל" (פס' כה), הנה הכל בכלל, שהיו יראי אלהים אנשי אמת ושונאי בצע וחכמים ונבונים. ועוד, שאמר מכל ישראל, וטעמו המובחר מכל ישראל, והם שיש בהם כל המדות הללו, כי כיון שאמר מכל ישראל, אמר שהיו המובחרים מכלם, בידוע כי הטובים שבישראל כל מדות טובות בהם, אבל יתרו מפני שלא היה רגיל בעם הוצרך לפרש:

"אנשי חיל" מתפרש בכל מקום לפי עניינו. איש חיל במלחמה הוא גיבור הבקיא בדרכי המלחמה, אשת חיל היא אשה זריזה היודעת בהנהגת הבית, ו"אנשי חיל" בהקשר של שופטים פירושו אנשים הראויים להנהיג ולשפוט עם גדול. בתואר זה כלולות כבר כל התכונות האחרות, איש חיל במשפט צריך להיות ירא אלהים, חכם, וכו'. ממילא, אין שאלה על חסרונם בספר שמות של תכונות המוזכרות בספר דברים, כיוון שבשני המקומות בשמות נאמר "אנשי חיל". וכן, בדרך זו נפתרה השאלה על ההבדל בין התכנית לביצוע בשמות. אף על פי כן, הרמב"ן מציע הסבר נוסף להבדל בין התכנית לביצוע. יתרו, שאיננו מכיר את אנשי ישראל, הוצרך לפרט את כל התכונות, ואצל משה נאמר "אנשי חיל מכל ישראל", מכל ישראל - המובחר שבישראל, שכולל כמובן יראי אלהים, אנשי אמת ושונאי בצע. מה שנשאר לא פתור בדברי הרמב"ן הן חסרונם של התכונות שבספר שמות מהפרשה בדברים. על כך עונה הרמב"ן בפירושו שם:

רמב"ן

דברים א, יג

ועל דעתו, טעם "ידועים" שהם ידועים לשופטים, כלומר שמעלתם ידועה ונכרת למנותם בה שופטים. וכלל מעלות השופטים במלת "ידועים", כי השופטים צריכין להיות אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת ושונאי בצע כאשר אמר יתרו, ואלה היו ידועים לשופטים מתחלה כי היו הכל אומרים ראוי זה להיות שופט.

כפי שפירש הרמב"ן בשמות, ש"אנשי חיל" כולל את כל התכונות, כך גם "ידועים" שבספר דברים, פירושו ידועים כמתאימים להיות שופטים, וכולל בתוכו את כל התכונות הנדרשות משופט. נמצא שלפירושם של ראב"ע ורמב"ן, כל אחד בדרכו, אין הבדל בין הנאמר בשמות לנאמר בדברים, ואין הבדל בשני המקומות בין התכנון לביצוע.

טעמי המקרא - עקרונות יסוד

יוסף עופר

לטעמי המקרא שלושה תפקידים: א. מנגינת הקריאה; ב. פיסוק; ג. סימון ההברה המוטעמת

1. הטעמים נחלקים לשתי קבוצות: מפסיקים ומשרתים. כל הטעמים קובעים את המנגינה; אך רק הטעמים המפסיקים קובעים את הפיסוק.
2. מילה שאין לה טעם משלה מחוברת במקף אל המילה שאחריה, ונקראת יחד עמה, כגון: אֶת-שְׁמוֹ, אֶת-כָּל-יָרֵק.
3. הפסוק מסתיים בטעם סוף פסוק – המסומן בקו ניצב מתחת להברה המוטעמת. אחרי המילה באות נקודתיים, כגון: שְׁמֹעוּן:
4. הטעמים המפסיקים אינם שווים זה לזה בחוזק ההפסק שלהם. הטעם המפסיק החזק ביותר בתוך הפסוק הוא הטעם אֶתְנַחֲתָא. הטעם הזה חוצה את הפסוק לשני חלקים, ובא כמעט בכל פסוקי המקרא.
5. טעמים מפסיקים נוספים, שהם מפסיקים חזקים הם זָקָף [שתי נקודות זו מעל זו מעל המילה], ורְבִיעַ [נקודה אחת מעל המילה]. בקריאה במקרא בלא מנגינה, יש להתחשב בעיקר בטעמים שנזכרו כאן - אתנחתא, זקף ורביע – המקבילים בדרך כלל לסימני פסיק או נקודה המשמשים כיום.
6. בשלושה ספרים במקרא באה מערכת טעמים מיוחדת השונה מן המערכת הרגילה. אלו הם הספרים איוב משלי ותהילים, והטעמים המשמשים בהם נקראים טעמי אמו"ת. הטעם המפסיק החזק ביותר בספרים האלה נקרא עולה ויורד. הטעם הזה בא רק בפסוקים ארוכים, וכאשר הוא מופיע הוא חזק מן האתנחתא שאחריו. לדוגמה: יִבְשׁוּ וַיִּכְלְמוּ מִבְּקָשֵׁי נַפְשֵׁי יִסְגּוּ אַחֲזָר וַיַּחֲפְּרוּ חֲשָׁבֵי רַעְתִּי: (תהילים לה, ד).

טבלת טעמי המקרא

הדרגה	שמות הטעמים המפסיקים וסימניהם				
קיסרים	אֶתְנַחֲתָא סילוק: (=סוף פסוק)				
מלכים	סְגוּלָּה	שְׁלֵשֶׁלֶת	זָקָף (קטן)	זָקָף גָּדוֹל	טִפְחָא
משנים	רְבִיעַ	זֶרְקָא	פֶּשְׁטָא	יְתִיב	תְּבִיר
שלישים	פְּזָר	קֶרְנִי פְרָה (=פזר גדול)	תְּלִישָׁא-גדולה	גֶּרֶשׁ	גֶּרֶשִׁים מונח לגרמיה
שמות הטעמים המשרתים וסימניהם					
מִירְכָא מוֹנַח דֶּרְגָא מַהֲפֵךְ קִדְמָא תְּלִישָׁא-קטנה					

זיהוי ההברה המוטעמת במילה

1. טעמי המקרא מסומנים בדרך כלל בהברה המוטעמת – מתחת לאותיות או מעליהן. יש לזהות את סימן הטעם ולהטעים על פיו הטעמת מלרע (בהברה האחרונה) או הטעמת מלעיל (בהברה שלפני האחרונה).
2. סימנו של הטעם פֶּשְׁטָא בא תמיד משמאל למילה. בתיבות המוטעמות מלעיל מוכפל הסימן ומופיע גם מעל ההברה המוטעמת, כגון: הַמֶּלֶךְ.
3. גם הטעמים סגול, זרקא, תלישא-קטנה מסומנים תמיד משמאל למילה. ברוב הדפוסים מוכפל הטעם בתיבות המוטעמות מלעיל ומופיע גם מעל ההברה המוטעמת, כגון: תִּסְדֹּ, דִּרְדֹּ. כתבי-היד העתיקים אינם נוהגים להכפיל את הסימנים האלה.
4. הטעם תלישא גדולה מסומן תמיד מימין למילה. ברוב הדפוסים מוכפל הטעם בתיבות המוטעמות שלא בהברה הראשונה, כגון: וְבִנְיָו. כתבי-היד העתיקים אינם נוהגים להכפיל את סימן התלישא.

יִתְרוֹ	סדר
	דרישה
	טעמים
	לשון
	מדע
מַעֲמַד הַטְּעָמִים	בינה
	סדר
	דרישה
	טעמים
	לשון
עֲשֵׂת הַטְּעָמִים	מדע
	בינה
	סדר
	דרישה
	טעמים
חֻקֵּי קְדוּשָׁה	לשון
	מדע
	בינה
	סדר
	דרישה

הבחנה בין טעמים דומים

1. הטעם פֶּשֶׁטָא (שהוא מפסיק בדרגת משנה) מסומן תמיד משמאל למילה (כאמור לעיל). הטעם קְדָמָא (שהוא משרת ולא מפסיק) מסומן בהברה המוטעמת.
2. הטעם המשרת מְהַפֵּךְ מסומן בהברה המוטעמת. הטעם יְתִיב (שהוא מפסיק בדרגת משנה) מסומן מימין למילה. הטעם הזה בא רק במילים המוטעמות בהברתן הראשונה.
3. הטעם מוֹנֵחַ הוא משרת, והוא שכיח מאוד. צורת הטעם מוֹנֵחַ לְגִרְמָיָהּ | (שליש) מורכבת משני סימנים: מונח מתחת להברה המוטעמת וקו (כעין פסק) לאחר המילה. טעם זה נדיר יחסית.

ספרות יסוד בנושא טעמי המקרא

1. מרדכי ברויאר, טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, ירושלים תשמ"ב.
2. מרדכי ברויאר, תקציר כללי הטעמים, בראש ספרי בראשית ותהילים מסדרת 'דעת מקרא'.
3. שמחה קוגוט, המקרא בין טעמים לפרשנות, ירושלים תשנ"ד.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

סדר התורה ופיסוק טעמים

בשיטת מיכאל פרלמן (לפי הרב ברויאר) ז"ל*

א	וַיִּשְׁמַע יִתְרוֹ כֹּהֵן מִדִּין חֹתֵן מֹשֶׁה אֶת כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים לְמֹשֶׁה וּלְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ
ב	כִּי־הוֹצִיא יְהוָה אֶת־יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם:
ג	וַיֵּקֶחַ יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה אֶת־צִפּוֹרָה אִשְׁתּוֹ מִשֵּׁה אַחֵר שְׁלוּחִיָּה:
ד	וְאֵת שְׁנֵי בָנֶיהָ אֲשֶׁר שָׁם הָאֶחָד גֵּרְשֹׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נִכְרִיָּה:
ה	וְשֵׁם הָאֶחָד אֱלִיעֶזֶר כִּי־אֱלֹהֵי אָבִי בַּעֲזָרִי וַיִּצְלַנִי מִחֶרֶב פְּרָעָה:
ו	וַיָּבֹא יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ אֶל־מֹשֶׁה אֶל־הַמִּדְבָּר אֲשֶׁר־הוּא חֲנָה שָׁם הָרַר הָאֱלֹהִים:
ז	וַיֹּאמֶר אֶל־מֹשֶׁה אֲנִי חֹתְנְךָ יִתְרוֹ בָּא אֵלַי וְאִשְׁתְּךָ וּשְׁנֵי בָנֶיהָ עִמָּה:
ח	וַיֵּצֵא מֹשֶׁה לְקִרְיַת חֹתְנוֹ וַיִּשְׁתַּחֲוֶה וַיִּשְׁקֵלּוּ וַיִּשְׁאַלּוּ אִישׁ־לְרֵעֵהוּ לְשָׁלוֹם וַיָּבֹאוּ הָאֵלֶּה:
ט	וַיִּסְפֹּר מֹשֶׁה לְחֹתְנוֹ אֶת כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה לְפָרְעָה וּלְמִצְרַיִם עַל אוֹדֶת יִשְׂרָאֵל
י	אֶת כָּל־הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מִצָּאתָם בְּדֶרֶךְ וַיִּצְלַם יְהוָה:
יא	וַיַּחֲדֵי יִתְרוֹ עַל כָּל־הַטּוֹבָה אֲשֶׁר־עָשָׂה יְהוָה לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֲצִילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם:
יב	וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ בְּרוּךְ יְהוָה אֲשֶׁר הֲצִיל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרַיִם וּמִיַּד פְּרָעָה
יג	אֲשֶׁר הֲצִיל אֶת־הָעָם מִתַּחַת יַד־מִצְרַיִם:
יד	עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי־גָדוֹל יְהוָה מִכָּל־הָאֱלֹהִים כִּי בִדְבָר אֲשֶׁר זָדוּ עָלֵיהֶם:
טו	וַיֵּקֶחַ יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה עֹלָה וְזִבְחִים לָאֱלֹהִים
טז	וַיָּבֹא אֶהֱרֹן וְכָל יִשְׂרָאֵל לֶאֱכֹל־לֶחֶם עִם־חֹתֵן מֹשֶׁה לִפְנֵי הָאֱלֹהִים: שְׁנֵי

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

* את דרגות ההפסק סימן מיכאל פרלמן בקווים היררכיים, ואנו הוספנו את הצבעים. שיטת הפיסוק של הטעמים היא תמיד בינארית (=מחלקת כל יחידה לשני חלקים), ויש בה דרגות, כך שכל הפסק קל בטעמים, יש מעליו הפסק גבוה ממנו, הכולל יחידה גדולה יותר. החריג היחיד הוא סוף פסוק, המתחלק על ידי אתנחתא - השווה לו בדרגתו (שכן שניהם 'קיסרים', המתחלקים על ידי 'מלכים'), והדבר מיוצג בסימון הקווים. שיטה זו יש בה רגישות רבה והיא הולמת את לשון המקרא, שהיא תמיד שירה, גם בפרקי סיפור וחוק.

יתרו

מעמד הר סיני

עשרת הדברות

חוקי קדוש

י וַיְהִי מִמַּחֲרַת וַיָּשֶׁב מֹשֶׁה לְשַׁפֵּט אֶת־הָעָם וַיַּעֲמֵד הָעָם עַל־מֹשֶׁה מִן־הַבֹּקֶר עַד־הָעֶרֶב׃

יד וַיֵּרָא חֹתֵן מֹשֶׁה אֶת כָּל־אֲשֶׁר־הוּא עֹשֶׂה לָעָם

וַיֹּאמֶר מֶ־הַדִּבֶּר הַזֶּה אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה לָעָם

מִדּוֹעַ אַתָּה יוֹשֵׁב לִבְדֹּד וְכָל־הָעָם נֹצֵב עֲלֶיךָ מִן־בֹּקֶר עַד־עֶרֶב׃

טו וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחֹתֵנוּ כִּי־יָבֹא אֵלַי הָעָם לְדַרְשׁ אֱלֹהִים׃

טז כִּי־יִהְיֶה לָהֶם דִּבָּר בָּא אֵלַי וְשִׁפְטֹתַי בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ וְהוֹדַעְתִּי אֶת־חֻקֵּי הָאֱלֹהִים וְאֶת־תּוֹרֹתָיו׃

יז וַיֹּאמֶר חֹתֵן מֹשֶׁה אֵלָיו לֹא־טוֹב הַדִּבֶּר אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה׃

יח נָבַל תִּבְלֹ גַם־אַתָּה גַם־הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר עִמָּךְ כִּי־כָבֵד מִמֶּךָ הַדִּבֶּר לֹא־תִכָּל עֲשׂוֹהוּ לִבְדֹּד׃

יט עֲתָה שְׁמַע בְּקוֹלִי אִיעֲצֹךְ וַיְהִי אֱלֹהִים עִמָּךְ

כ הִיךְ אַתָּה לָעָם מֹל הָאֱלֹהִים וְהִבֵּאתָ אֶתָּה אֶת־הַדִּבְרִים אֶל־הָאֱלֹהִים׃

כ וְהִזְהַרְתָּ אֹתָם אֶת־הַחֻקִּים וְאֶת־הַתּוֹרָה

וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת־הַדִּרְךְ יִלְכוּ בָּהּ וְאֶת־הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ׃

כא וְאַתָּה תַּחֲזֹק׃ מִכָּל־הָעָם אֲנָשִׁי־חִיל יֵרְאִי אֱלֹהִים אֲנָשִׁי אִמָּת שְׂנָאִי בָצַע וְשִׁמְתָּ עֲלֵהֶם שְׂרֵי אֲלָפִים שְׂרֵי מֵאוֹת שְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרֵת׃

כב וְשִׁפְטוּ אֶת־הָעָם בְּכָל־עֵת

וְהָיָה כָל־הַדִּבֶּר הַגָּדֹל יָבִיאוּ אֵלֶיךָ וְכָל־הַדִּבֶּר הַקָּטָן יִשְׁפְּטוּ־הֶם

וְהָקֵל מֵעֲלֶיךָ וְנִשְׁאָו אִתָּךְ׃

כג אִם אֶת־הַדִּבֶּר הַזֶּה תַּעֲשֶׂה וְצִוְּךָ אֱלֹהִים וְיִכְלַת עִמָּךְ וְגַם כָּל־הָעָם הַזֶּה עַל־מִקְוֹ יָבֹא בְּשָׁלוֹם׃

שלישי

סדר	יתרו	כד וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה לְקוֹל חֲתָנָו וַיַּעַשׂ כְּלֹא אֲשֶׁר אָמַר׃ כה וַיִּבְחַר מֹשֶׁה אֲנָשֵׁי־חֵיל מִכָּל־יִשְׂרָאֵל וַיָּתֵן אֹתָם רָאשִׁים עַל־הָעָם שְׂרֵי אֲלָפִים שְׂרֵי מֵאוֹת שְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרֵת׃ כו וַיִּשְׁפָּטוּ אֶת־הָעָם בְּכָל־עֵת אֶת־הַדִּבֶּר הַקָּשֶׁה יִבְיֹאוּן אֶל־מֹשֶׁה וְכָל־הַדִּבֶּר הַקָּטָן יִשְׁפּוּטוּ הֵם׃ כז וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה אֶת־חֲתָנָו וַיֵּלֶךְ לוֹ אֶל־אַרְצוֹ׃ רַבִּיעִי
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע		
בינה		
סדר	מעמד הר סיני	
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע		
בינה		
סדר	עשרת הדברות	
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע		
בינה		
סדר	חוקי גוי קדוש	
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע		
בינה		

לשון התורה

יואל בן־נון

"וַיַּחַד יִתְרוֹ"

הפועל "וַיַּחַד", בצורתו זו, מופיע רק פעם אחת בתנ"ך. במקביל, בתחילת איוב, בקללתו את יום לידתו וליל עיבורו (ג' ו'), מופיע הפועל בלי ו"ו, גם כן פעם יחידה בתנ"ך.

המסורה הגדולה, שחיברו מסרני טבריה בארץ ישראל בתקופת הגאונים, מעירה על כך בתוך רשימה של מילים יחידאיות בתנ"ך, לפי סדר אלפביתי, שאחת כתובה בו"ו ואחת בלי ו"ו - **"אלפא ביתא מן חר וחד – חד א', וחד וא', ולית דְּכוּתְהוּן"** - כלומר, ואין כמותם'. חיבור זה מהמסורה הגדולה נקרא על שם תופעה זו - **"אכלה ואכלה"** (הוציא לאור זלמן פרענסדארף, הנובר תרכ"ד), והצמד **"יַחַד – וַיַּחַד"** מופיע באות י' (עמ' 4).

אלא שפירוש הפעלים האלה על פי ההקשר בשני הפסוקים הוא שונה, ודבר זה מעורר תמיהה. הנה לפנינו שני הפסוקים:

"וַיַּחַד יִתְרוֹ עַל כָּל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְיִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר הֶצִּילוּ מִיַּד מִצְרַיִם" (שמות י"ח ט).

"הַלִּילָה הַהוּא יִקְחָהּ אִפְּלָ, אֶל יַחַד בִּימֵי שָׁנָה, בַּמִּסְפָּר יִרְחִים אֶל יָבֹא" (איוב ג' ו).

ההקשר מלמדנו במבט ראשון, שיתרו שמח מאד "על כל הטובה אשר עשה ה' לישראל" בהצלתם ממצרים (וכך פירשו כאן רש"י לפי הפשט, וראב"ע ורשב"ם), ואילו הלילה שבו נתעבר איוב, בעת סבלו הנורא, הוא היה רוצה שלא יתיחד בימי שנה, ולא יבוא במספר ירחים, כלומר, מוטב שלא היה נוצר כלל.

הפועל **"וַיַּחַד"** ביתרו בא לפיכך משורש 'חד/י/חדה', שממנו השם **"חֻדְהָ"** (עו' וְחֻדָּה בַּמִּקְמָה, דברי־הימים א ט"ז; וגם **"... וְאֵל תַּעֲצֹבו, כִּי חֻדְנָת ה' הִיא מַעֲזָכֶם"**, נחמיה ח' י; ולדברי המפרשים גם **"תַּחֲדָהּ בַּשְּׂמֵחָה אֶת פִּנְיָ"**, תהלים כ"א ז, וראה רד"ק שם על כפל השמחה) - ואילו הפועל **"אֶל יַחַד"** באיוב בא משורש 'יחד', שממנו המילים 'יחיד', 'יחדו' ו'יחד'.

השורשים האלה אינם קרובים כל כך כפי שנדמה, כי האות 'ח' בעברית, היו לה שני מבטאים שונים בעת העתיקה - 'ח' גרונית, וח' לא גרונית - זאת אנו יודעים מן השפות הקרובות לעברית (אכדית, ערבית, ועוד), והנה, השורש 'יחד' יש בו 'ח' גרונית, ואילו השורש 'חדה' (=חֻדָּה, שמחה) יש בו 'ח' שהיתה בעבר לא גרונית - והם שורשים שונים ומשמעים שונים. אם כך, הפועל באיוב לא היה צריך להימסר לנו בצורה

זהה לפועל ביתרו, אלא בצורת - 'אל יַחַד' (= אל יתיחד), כמו בדברי יעקב לשמעון ולוי - **"בְּסָדֶם אֶל תָּבֹא נַפְשִׁי, בְּקָהֶלֶם אֶל תַּחַד כְּבֹדִי ..."** (בראשית מ"ט ו); או בצורת 'אל יַיַחַד' (במלרע), כמו יינק, ייעף, ייטב.

הצורה הקצרה של **"וַיַּחַד יִתְרוֹ"** עם האות האחרונה בשווא ובדגש (קלו), אכן מתאימה לפועל 'חד/י/חדה' שמבטא שמחה; כך גם הצורה - **"וַיִּשְׂכֶּךְ מִמֶּנּוּ שְׂבִי"** (במדבר כ"א א), משורש 'שבי/שבה'; וכן הצורות - **"וַיִּכְבֹּךְ/וַתִּכְבֹּךְ"** משורש 'בכי/בכה'; והצורה **"וַיִּפְתָּ בְּסִטֶּר לְבִי"** (איוב ל"א כז) משורש 'פתי/פתה' (אולי גם יִפְתָּ ... לִפְתָּ, בראשית ט' כז). רק האות הגרונית 'ח' בפועל - **"וַיַּחַד"**, איננה מקבלת שווא, ומתרחבת ל'פתח'. כל זה נזכר בפירושי ראב"ע ורשב"ם ליתרו.

ברור אם כן, ששני הפעלים שונים במשמעם ובשורשם, וניקודם השווה מעורר שאלה.

ר' עמוס חכם, בפירושו לאיוב ג' ו (בסדרת 'דעת מקרא', הערה 11) כתב, שדרכם של הנקדנים היתה להשוות את הניקוד במילים יחידאיות במקרא, אך הוסיף, שאולי התכוונו גם למשמעות משנית, שהלילה המקולל לא יהיה בין הימים השמחים בשנה, מעין 'לשון נופל על לשון'.

שאלה דומה עולה גם לנוכח הפסוק במשלי (כ"ז יז): **"בְּרוֹז בְּבִרְזֹל יַחַד - וְאִישׁ יַחַד פָּנֵי רֵעֵהוּ"**¹. הביטוי 'ברזל בברזל' מרמז, שמדובר כאן במפגש מסוג אחר, מפגש של ליטוש וחידוד, מפגש שיוצר ניצוצות, ולפי זה, **"יַחַד"** בא במקורו משורש 'חדד' ("וישם פי כחבר חֻדָּה", ישעיהו מ"ט ב; וראה יחזקאל ה' א; כ"א יד-טז), כמאמרו של ר' חמא בר' חנינא על הפסוק הזה: **"אֵין סָכִין מִתְחַדֶּדֶת אֶלָּא בִּירֵךְ שֶׁל חֲבִירָתָהּ, כִּךְ אֵין תִּלְמִיד-חֲכָמִים מִתְחַדֵּד אֶלָּא בַּחֲבִירוֹ"** (בראשית-רבה פרשה ס"ט-א), וכלשון התרגום: **"פְּרוֹזָא בְּפְרוֹזָא לְטִיש - וּגְבָרָא לְטִיש אִפִּיה דְּחִבְרִיה"**; כך גם פירש רש"י על פי הגמרא (תענית ז ע"א): **"מה ברזל זה אחד מחדד את חבירו, אף שני תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה"**. אבל אם זה כך, היינו צריכים לקרוא - 'ברזל בברזל יַחַד' (בקל), או 'יַחַד' (בנפעל)² - וגם 'ואיש יַחַד', או 'יַחַד'. קריאה כזאת שומרת על הכתיב של המסורה, אבל לא על הניקוד.

ברור שהמבטא ('יַחַד') שנמסר לנו מתאים לשורש 'חדה'

1. הקמץ בפועל הראשון ('יַחַד') נובע מצורת ההפסק, כך ששני הפעלים בפסוק נראים שווים.

2. ראה דעת מקרא למשלי (שם), הערה 28*.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

יתרו • לשון התורה | 29

של הטובה, ופירשו את הפועל מלשון 'חדד', ולא מלשון 'חדה' (=חדוה) - רב אמר, שהעביר חרב חדה על בשרו (וכתב רש"י שם, שמל את עצמו ונתגייר, וזה מתאים להכרת יתרו בגדלות ה' "מכל האלהים"), ושמואל אמר, שנעשה חידודים חידודים כל בשרו (וכתב רש"י, שהיה מיצר מאד על מפלת מצרים).

מעניין גם שרש"י הבחין והשאיר חיץ בין השורשים והמשמעים בפירושו ל-"וַיַּחַד יתרו" - וישמח יתרו, זהו פשוט. ומדרשו: נעשה בשרו חידודין חידודין, [והיה] מיצר על איבוד מצרים.

אולם במבט מודרני ובמדרש פסיכולוגי (שיכול להיאחז במסורת הקריאה, ובקשרים בין פשט ודרש), אפשר בהחלט לחשוב שיתרו שמח מאד "על כל הטובה אשר עשה ה' לישראל אשר הצילו מיד מצרים", וגם ברך את ה' בהתרגשות גדולה, ויחד עם חדוה זו, גם אחזה אותו צמרמורת, ובשרו נעשה חידודין, במחשבתו על אבדנם של מצרים ושל פרעה, וזאת, בין אם הכיר את אותו פרעה באופן אישי, ובין אם רק שמע עליו.

(כמו 'יעל' משורש 'עלה'), וברור מאידך שברזל בברזל איננו "שמח" אלא 'מתחדד', ושוב אנו רואים מעין 'לשון נופל על לשון'.

השאלה כאן היא אם שני אנשים שנפגשים, יוצאים מהם ניצוצות - של זעם (למשל, בגלל החותנת - חמות רעהו, כפי שכתב ר' משה קמחי בפירוש המיוחס לראב"ע במקראות גדולות למשלי), או של ויכוח, ובמקרה הטוב - ויכוח הלכתי; או שמא הם שמחים לפגוש איש את רעהו, ויש כאן משחק מחודד במילים שונות-דומות שבאות משורשים שונים-דומים? כך פירש ר' יהודה קיל במשלי (כ"ז יז) בסדרת 'דעת מקרא': "משל זה ערוך על דרך החידה והחידוד, ולא הרי 'יַחַד' הראשון, כהרי 'יַחַד' השני. הראשון - עניינו חידוד, והשני עניינו חדוה. כלי ברזל (סכין או חרב) מתחדד זה בזה - אבל איש ישמח בפגשו את רעהו, ו'יַחַד' כאן הוא מלשון 'וַיַּחַד יתרו'..."

מעניין, שחז"ל בדרשתם, שמרו על אותו המובן של חידוד בשני חלקי הפסוק במשלי, וגם רב ושמואל בדרשתם על "ויחד יתרו" (סנהדרין צד ע"א), התעלמו מן ההקשר הישיר

ביטויי לשון מיוחדים בפי יתרו, ובתיאור בואו

יתרו חותן משה בא ממדין הדרומית³, אולם שבטי מדין חיו ברובם בעבר הירדן מזרחה, ושם שררה השפעה ארמית קדומה, והתופעה מוכרת מכתובות עתיקות שנמצאו ממזרח לירדן. למשל, בכתובת מישע⁴ מלך מואב, שנמצאה בתל דיבן (=דיבון) מצפון לנחל ארנון, נכתב (בכתב עברי קדום) - 'שלשנ שת' (=שלושים שנה); 'ימן רבנ' (=ימים רבים). בכתובת בלעם⁵, שנמצאה במקדש מדיני בתל דיר עלא המזוהה עם סוכות, במוצא נחל יבוק אל הירדן, נכתב (בכתב עברי קדום) - 'בלעם בר בער' (=בן בעור); 'ויאתו אלוה אלהנ בלילה' (ויבואו אליו אלהים בלילה); 'ויקם בלעם מן מחר' (=ממחרת).

בפיו של לבן הארמי משאירה התורה את השם הארמי למקום גל העדות והגבול בינו ובין יעקב, "יַגֵּר שְׁהֲדוּתָא"⁶, ואלה המילים הארמיות היחידות בתורה. אבל ביטויים רומזים

- ראה להלן, עמ' 32.
- ש' אחיטוב, כתובות מספרות עמ' 54.
- א' רופא, ספר בלעם (ירושלים תש"ם) עמ' 61-63.
- ראה בבלי שבת קטו ע"ב ("תרגום שבתורה"); וראה רש"י, רד"ק ורמב"ן לפסוקים בבראשית (ל"א מז-מח); וראה יחיאל בן-נון, ארץ המוריה פרקי מקרא ולשון (אלון שבות התשס"ו), עמ' 58.
- אונקלוס תרגם לארמית - "וְעַמִּיָּה רַבַּת קַדִּישִׁין", וברור שקרא את הכתוב בעברית 'וְאַתָּה ...', שלא ככתיב המסורה וכל הפרשנים, כאילו לא קיבל, או לא רצה לקבל, לשון דומה לארמית, בעברית שבתורה.
- כפירוש ראב"ע, ורש"י פירש - "מהיות להם תקומה", כלומר, שלא יוכלו לקום נגד בני לוי.
- ד"ר מרדכי מישור סיכם והרחיב בשורה של דוגמאות, במאמרו (באנגלית) על לשון הפרק בשמות י"ח: M. Mishor, "On the language and text of Exodus 18", in: S.E. Fassberg and A. Hurvitz (eds.), Biblical Hebrew in Its Northwest Semitic Setting, Jerusalem 2006, pp. 225-229.
- הדוגמאות המובאות להלן לקוחות ממאמר זה.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

ללשון ארמית או קרובים אליה יש בתורה לא מעט, ובמקרים רבים אפשר למצוא קשר עם הדמויות והרקע.

בלשון השירה של משה נאמר "שמעו עמים ירגזון" (שמות ט"ו יד), וכך בתפילת חבקוק (ג' ז) - "ירגזון יריעות ארץ מדין", והן יחידות במקרא עם הסיומת, ושתיהן בהקשר של "עמים" ושל "מדין".

עוד בלשון הברכה של משה - "ה' מסיני בא ... וְאַתָּה⁷ מרבבת קדש ..." (דברים ל"ג ב); וגם "קִיחָץ מַתָּנִים קָמִיו, וּמִשְׁנָאִיו מִן יְקוֹמוֹן" (=מאשר יקומו⁸, דברים ל"ג יא).

חוקרי לשון⁹ מצאו גם בתיאור יתרו ועצתו למשה כמה רמזים ספרותיים ללשון הארמית, מפני שהתורה מתארת את יתרו כמי שבא מבחוץ. מסתבר מאד לדעתנו, שאכן היתה לשונו המקורית של יתרו מושפעת מן הארמית במידה ניכרת,

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

כפי שהיו מושפעים ממנה המדיינים הצפוניים, שבאזור נחל יבוק, אשר שמרו את זכרו של 'בלעם בר בער' כאיש חוזה מראות בלילה.

הביטוי החריג הבולט ביותר הוא "וַיִּחַךְ יתרו"¹⁰, אם אמנם מפרשים אותו מלשון 'חדי < חודה', 'שמחה' בארמית. גם הביטוי על עונש המצרים, "כי בדבר אשר יָדו עליהם" איננו רגיל בעברית מקראית, שאנו שומעים בה 'הזידו'¹¹.

יש שפירשו את הביטוי בפי יתרו למשה - "נָבַל תָּבֵל...", לא משורש 'נבל'¹², אלא משורש 'בלל' < בלבל', דוגמת "על כן קרא שמה בבל, כי שם בלל ה' שפת כל הארץ" (בראשית י"א ט), כלומר, מעומס המשפטים סופך להתבלבל, ולאבד את טוהר המשפט.

"והזהרתה אתהם את הַחֲקִים ואת התורות...", ייתכן לפרשו, לא מלשון 'אזהרה'¹³, אלא במשמע הארמי של 'זהיר' = זוהר', כלומר, 'תאיר ותבהיר להם את החוקים ואת התורות, כמו בהמשך - "והודעת להם את הדרך..."

גם "ואתה תחזה מכל העם", ומשמעו כתוב בפירוש - "ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל", איננו 'חזה' הרגיל

"כי בדבר אשר יָדו עליהם"

את הפועל "יָדו" פירש רש"י - הרשיעו, ואז הוא מביא מדרש רבותינו מן הגמרא בסוטה (יא ע"א), שם נאמר: אמר ר' אלעזר, מאי דכתיב "כי בדבר אשר יָדו עליהם" - בקדירה שבישלו בה נתבשלו (והמילה 'בה' ניתנת לקריאה כפולה) - מאי משמע דהאי "יָדו" לישנא דקדירה הוא? - דכתיב "וַיִּזְד" נזיד" (בראשית כ"ה כט). ואכן, רוב המדקדקים סבורים ש'נזיד' ו'זדון' באים שניהם משורש - 'זוד/זדה', שמשמעו 'רתיחה', ורתיחת הדם והאדם עלולה להביאו למעשה זדון, ולשון בישול מושאלת לתוכניות ומעשי זדון.

בעברית ובארמית, שמשמעו 'ראה'¹⁴, אלא דומה למשמע הארמי של 'חזי' = 'ראוי'.

מסתבר, שגם ביטויים נוספים, רובם מדברי יתרו מכוונים לרמוז ללשונו המיוחדת, כמו: "לא תוכל עֲשֹׂהוּ לבדך" (במקום 'עֲשֹׂתוֹ'¹⁵); "הדרך יִלְכוּ בה" (ולא 'אשר'¹⁶ ילכו); "המעשה אשר יעשון" (=יעשו); "את הדבר הקשה יביאון (=יביאו) אל משה, וכל הדבר הקטן ישפוטו (=ישפטו) הם"; "וַיִּצְנֹךְ¹⁷ אלהים וַיִּקְלֹתָ¹⁸ עֲמֹד" (=ישלח א' לך את ברכתו, כך שתוכל לעמוד במלוא התוקף).

ראוי לציין גם שהצירוף "מן הבקר / מן בקר" (=מבקר) מופיע במקרא רק כאן¹⁹; הצורה "והזהרתה אתהם..." (=אותם) מופיעה חמש פעמים בכל המקרא, שלוש מהן בהקשרים של עם זר, או לשון ארמית²⁰, וצורת 'אַתָּהֶם' מקבילה ל'יתיהון' הארמית; ואף השימוש ב'על' במובן 'אל'²¹ בלשון יתרו - "וגם כל העם הזה על (=אל) מקמו יבא בשלום".

אפשר לדון ולחלוק ברבות מן הדוגמאות שהוזכרו, אבל במבט כולל נראה שהתופעות הלשוניות בפרק מצביעות על דרכה של התורה, לרמוז על לשונו המדינית של יתרו חותן משה, שכנראה היתה ספוגה ארמית קדומה.

משמעות הביטוי של יתרו מוסכמת, אבל לכאורה חסר פועל, וזה 'מקרא קצר' - 'כי בדבר אשר יָדו המצרים, פָּקַד ה' עליהם', וכפי שפירש רש"י: במים דימו לאבדם, והם נאבדו במים, וכך בתרגום אונקלוס. אולם מסתבר שהעדר הפועל השני מאפשר לקרוא את המילה "עליהם" פעמיים - "כי בדבר אשר יָדו עליהם" - 'עליהם פָּקַד ה'', ו"עליהם" מכון איפוא, גם לישראל וגם למצרים, ובא להדגיש את הרעיון של 'מידה כנגד מידה', שעליו ברך יתרו את ה'.

בסיכום ההיסטורי המקיף לפני כריתת האמנה בספר

10. ראה לעיל פירושי הביטוי.

11. ראה רש"י (=הרשיעו), וראב"ע ורמב"ן (=הזידו); ובבבלי סוטה (יא ע"א) דרשו את הצורה החריגה מלשון 'נזיד' - "בקדירה שבישלו, בה נתבשלו".

12. כפי שפירש רש"י בעקבות אונקלוס שתרגם - "מילאה תילאי", כלומר תתעיף מאד.

13. כלשון הרגילה בדברי רס"ג (האמונות והדעות, מאמר ג') ובדברי רמב"ם ורמב"ן (בספר המצוות) המכנה את איסורי התורה 'אזהרות'; ראב"ע פירש מלשון 'זוהר' = נשמר'.

14. ורש"י פירש "ואתה תחזה" - ברוח הקודש, מלשון 'חזיון נבואי', כלשון 'חזה' הרגיל במקרא; אמנם ל'ראה' יש בתורה גם משמעות של בחירה - "... אלהים יִרְאֶה לוֹ הַשֶּׁה לַעֲלֹה, בְּנִי" (בראשית כ"ב ז), וראה בספר ארץ המוריה - פרקי מקרא ולשון, עמ' 3-6.

15. על ביטוי זה כתב ראב"ע - "עֲשֹׂהוּ - מילה זרה בדקדוק ... כי לא מצאנו ה"א נראית בגזרת 'עשה'; והשומרוני 'תיקן' וכתב 'לא תוכל עשותר'.

16. והשומרוני כדרכו מוסיף - 'אשר ילכו בה'.

17. כלשון הברכה בספר דברים (כ"ח ח) - "יצו ה' אֶתְךָ את הברכה באסמך, ובכל משלח ידך"; ורש"י וראב"ע פירשו כתרגום אונקלוס - 'אם ה' יצוה אותך כך, אז תוכל לעמוד'.

18. רש"י וראב"ע פירשו "ויכלת" - 'אז תוכל', ובכך מבליטים את הצורה החריגה שבכתוב.

19. זו ההוכחה המרכזית במאמרו של ד"ר מרדכי מישור (לעיל הערה 6), מפני ש"מן הבקר/בקר עד הערב/ערב", מופיע כאן פעמיים, ואין עוד כמוהו במקרא. אולם צורת "מבקר" (איוב ד' כ) גם היא יחידה במקרא, וצורת "מִהֶבְקֶר" מופיעה רק 3 פעמים במקרא (שמואל-ב ב' כז; כ"ד טז; מלכים-ב י"ח כז), וקשה להוכיח מכאן.

20. בפעם הראשונה אצל לבן - "... וינשק לבניו ולבנותיו ויברך אתהם" (בראשית ל"א נה), ושם הערת המסורה על חמישה 'אתהם' במקרא, ופירוטם, והנה אחד בלבן הארמי, אחד ביתרו כהן מדון ('והזהרתה אתהם'), ואחד בהחרמת הכנעני מלך ערד (במדבר כ"א ג). עוד אחד ביחזקאל (ל"ד יב), ואחד בדברי-הימים-א (י' ז).

21. השווה למשל, לשון ישעיהו (כ ב) על הר ה' באחרית הימים - "... ונהרו אליו כל הגוים", ללשון מיכה (ד ב) - "ונהרו עליו עמים".

מדע בתורה

יואל בן-נח

ארץ מדין (של יתרו) - היכן?

הר סיני - היכן?

הקניי, יתרו חותן משה ומשפחתו, והם הצטרפו אל בני ישראל, קיבלו נחלה טובה (במדבר י' כט-לב; שופטים א' טז), ובתקופות מבחן והכרעה תמכו בבני ישראל נגד אויביהם - במיוחד, יעל שהרגה את סיסרא (שופטים ד' יז-כב; ה' כד-כז), ובני הקניי שסרו מתוך עמלק בימי שאול (שמואל א' ט"ו ו). כך יש מקום לפרש גם את הכרעתו של יתרו לבוא אל בני ישראל במדבר, כניגוד עמוק להתנפלות של עמלק על בני ישראל ברפידים (שמות י"ז ח-ג); וזו אם כן סיבה ברורה לכתיבת מעשה יתרו אחרי פרשת עמלק, בין אם היה סמוך בזמן ובין אם לא.²

היכן שכנה ארץ מדין הדרומית?

ברור מתחילת ספר שמות, שישנו מדבר המפריד בין מצרים לבין מדין, והר סיני נמצא בסמוך לדרך בין מצרים למדין, וקרוב יותר למצרים. הנה הפסוקים המשלימים זה את זה:

"... ויברח משה מפני פרעה - וישב בארץ מדין..." (שמות ב' טו).

"ומשה היה רעה את צאן יתרו חתנו כהן מדין, וינהג את הצאן אחר המדבר,

ויבא אל הר הא-להים חרבה" (שם ג' א).

"ויאמר ה' אל משה במדין, לך שב מצרים..." (שם ד' יט) -

"ויהי בדרך במלון..." (ד' כד) -

"ויאמר ה' אל אהרן, לך לקראת משה המדברה, וילך ויפגשוהו בהר הא-להים..." (ד' כז).

"... בהוציאך את העם ממצרים, תעבדון את הא-להים על ההר הזה" (ג' יב).

"... נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר, ונזבחה לה' א-להינו" (ג' יח; ה' ג).

חוקר שלקח בחשבון מדוקדק את כל הפסוקים האלה, והבין את חשיבות הדרך בין מדין למצרים, ואת סמיכות הר סיני לדרך זו, וקרוב יותר למצרים, הוא ד"ר מנשה הראל. בספרו 'מסעי סיני'³ הוא פרש את הדעות השונות לזיהוי

הקושי הראשון באיתור מקומה של 'ארץ מדין' הוא, שיש שתיים - מדין הצפונית, ומדין הדרומית: הצפונית בעבר הירדן מזרחה, מצפון למואב, באזור נחל יבוק; והדרומית באזור אילת, ודרומה אל חג'אז מכאן, ומערבה אל סיני מכאן. תופעה זו מוכרת בקרב שבטים נודדים כמו בני ישמעאל (בראשית כ"ה, יח) ואחזים משבטי ישראל (שמעון, בראשית מ"ט, ז; דן, יהושע י"ט, מז; שופטים י"ח), וגם שבטי מדין התפצלו בשלב קדום והתרחקו. אפילו שבט הקניי, משפחת יתרו, שהצטרף לבני ישראל, נפרד לשתי קבוצות: אחת ישבה בדרום, בנגב ערד (שופטים א', טז), ואילו "חבר הקניי נפרד מקיין, מבני חקב חתן משה" (שם ד', יא), נדד צפונה, והתיישב ממזרח להר תבור.¹

בני קטורה אשת אברהם, ובהם מדין ומדין, שולחו מארץ כנען "קדמה אל ארץ קדם" (בראשית כ"ה, ו) - מהם יצאו הסוחרים המדינים/מדינים באורחת הישמעאלים, אשר מכרו את יוסף מצרימה (בראשית ל"ז, כח; לו); מהם צמחו חמשת "נשיאי מדין... נסיכי סיחון" (יהושע י"ג, כא) שעליהם בנה (כנראה) סיחון מלך האמורי את שלטונו מצפון מואב עד הגלעד; מהם יצאו זקני מדין שפנו אל בלעם בן בעור בבקשה לקלל את ישראל (במדבר כ"ב, ד; ז); מהם גם בנות מואב/מדין שחוללו את הזנות הפולחנית בשטים (=עוון פעור), בעצת בלעם (במדבר כ"ה, א-ב; ל"א, טז), עד שהרג פנחס את כזבי בת צור המדינית יחד עם זמרי בן סלוא השמעוני (שם כ"ה, ז-ח; יד-טו); מלחמת הנקמה נגד מדין (במדבר כ"ה, יז-יח; ל"א) התנהלה נגדם; והם המדינים שפלשו בהמוניהם בימי גדעון, עד שהכה אותם גדעון מעין חרוד וגבעת המורה, דרך סוכות ופנואל, עד מזרח הגלעד (שופטים ו'-ח').

שנאה ואיבה היו ביניהם לבין בני ישראל, לאורך דורות. העדות הארכיאולוגית החשובה ביותר שנותנה מהם היא כתובת 'בלעם בר בער' שנמצאה במקדש מדיני, בתל דיר עלא המזוהה עם סוכות, בפתחת נחל יבוק, במרכז בקעת הירדן המזרחית, עדות התואמת עד מאד את מה שעולה מן המקרא. היפוך הדברים בבני מדין הדרומיים - מהם יצאו שבט

1. שבטים נודדים עברו לפעמים מרחקים ארוכים מאוד בנדידתם. אחי יוסף נדדו עם הצאן מחברון לשכם ולדותן, ובני יקטן הגיעו בנדידתם על דרוסערב ואיתיפיה (=שבא ואופיר; בראשית י', כול). וראה עמנואל מרקס, החברה הבדואית בנגב, תל-אביב תשל"ד; וכן, שבתאי לוי, הבדואים במדבר סיני.

2. ראה בקובץ הזה, בדיון על 'זמן בואו של יתרו'.

3. מ' הראל, מסעי סיני (תל-אביב תשכ"ח), ביקורת הדעות השונות מעמ' 85 עד 190.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

מוסה' (מעיינות משה), ובו כעשר נביעות מים, ותמרים רבים. גם המסורת המקומית השומרת את שם משה, וגם הדעה המקובלת בין החוקרים, ש"אַילים" שבתורה מתאימה ל'עֵיון מוּסָה'.

הדרך ממצרים למדין עברה לחופי מפרץ סואץ, ופנתה לצפון-מזרח אל ואדי סוּדֶר, משם המשיכה במרכז סיני אל ראס א-נֶקֶב ומפרץ אילת. ממערב לאילת, ומצפון לדרך, מתרומם גוש הרים שנקרא עד היום ג'בל א-שְעִירָה, והוא מתאים במדויק ל"הר שְעִיר" (דברים א'; ב'; א'),⁷ כפי שאמר לי פרופ' זאב משל, שתר וחקר את האזור ביסודיות.⁸

ישנם חוקרים נוספים אשר אינם מתעלמים מן הדרך 'מדין-מצרים' במאמץ לזיהוי הר סיני, אך הם מאתרים את הר סיני קרוב יותר לארץ מדין ורחוק יותר ממצרים. חלקם מדגישים את התיאור של משה הרועה "את צאן יתרו חתנו כהן מדין, וינהג את הצאן אחר המדבר, ויבא אל הר הא-להים חרִיבָה" (שמות ג', א) - כשהשאלה היא מהו "אחר המדבר"? באיזה מדבר מדובר? עד איזה מרחק יכול היה רועה מדיני לנהוג את הצאן?

פרופ' עמנואל ענתי, שחקר וחפר שנים רבות את סביבות הר כרכום (מדרום-מערב למכתש רמון), מצא סביב הר כרכום⁹ עדויות קדומות רבות לעובדת היותו הר מקודש בתקופות עתיקות מאד: שרידי מאהלים, ציורי סלע בעלי משמעות דתית (מזבח, דמויות מתפללות, נחש ומִסָּה, ועוד), וגם במה קטנה ולצידה 12 מצבות בשני טורים בשטח הפתוח למרגלות ההר.

ענתי מציע לזהות את הר סיני בהר כרכום, ורואה בו תחנה חשובה מצפון לארץ מדין, בנתיב שהתחבר אל הדרך הצפונית יותר למצרים בנתיב של מרכז סיני (ניצנה-איסמעיליה). ענתי מציע גם לזהות את 'באר כרכום' עם רפידיים, והוא מצא דרך מהר כרכום לנוה המדבר אל-קודיראת (המזוהה לרוב עם 'קדש ברנע') שלאורכה כעשר בארות במרחקים של יום הליכה בין באר לבאר, וכך נתפרש לו הפסוק "אחד עשר יום מחרב דרך הר שעיר עד קדש ברנע" (דברים א' ב).

הקושי בממצאיו של פרופ' ענתי הוא התיארוך: רוב הממצאים סביב הר כרכום קדומים מאד, וסופם במעבר מן הברונזה הקדומה לברונזה התיכונה (סוף האלף ה-3 לפנה"ס).

הנתיב של יציאת מצרים ומקומו של הר סיני, אך ביקר את הצעות הזיהוי שאינן מתחשבות בדרך ממצרים למדין, ובנתונים העולים מפסוקי התורה, ובפרט המרחק של שלושה ימים ממצרים להר סיני.

דרך זו נזכרת גם בבריחתו למצרים של "הדד האדמי מזרע המלך" (מלכים א' י"א יד-יח) מפני יואב בן צרויה. מסלול הבריחה מאדום עבר דרך מדין אל פֶּאֶרָן, ומשם למצרים.

יוסף בן מתתיהו (קדמוניות היהודים ספר שני, י"א-א) וגיאוגרפים הלניסטיים, רומיים, ביזנטיים וערביים, מזכירים עיר ידועה בשם 'מדין' לחוף ים סוף, מדרום-מזרח לאילת. בהנחה שגם בתקופות קדומות יותר שכנה מדין הדרומית מאזור אילת ודרומה, עולה בבהירות הנתיב של הדרך ממדין למצרים - מאזור סואץ דרומה אל פיתחת ואדי סוּדֶר, ומשם צפונה-מזרחה אל קצה מעבר המיתלה, דרך תַּמְד ונַחַל, לראס אל נֶקֶב ולאילת. דרך זו החוצה את מדבר סיני במרכזו (=פארן), היא גם דרך החאג' (=החוגים המוסלמים שהיו הולכים ברגל ממצרים ומצפון אפריקה, לַמְכָּה), והיא הדרך היחידה הבאה בחשבון.

מכאן נובעת הצעת הזיהוי המסתברת ביותר ל'הר סיני'⁴ - ג'בֶל סִין בִּישָׁר.⁵ ההר נמצא סמוך לואדי סוּדֶר, שבו עוברת הדרך החשובה ביותר ממצרים למדין, כ-50 ק"מ מהעיר סואץ. באזור יש מקורות מים (כ-30 מעיינות ובארות), אזורי מרעה, ומרחב מוגן יחסית. זהו ההר היחיד במרחבי סיני השומר על השם סין/סיני (שמות ט"ז א), וגם על רעיון הבשורה.

המישורים הרחבים ממערב להר, בפתח ואדי סוּדֶר, יש בהם בארות מים מעטות, שבשנים יבשות הן חֲרִבוֹת, וזה מתאים מאד לתיאור רפידיים בתורה כמרחב חסר מים, שהמים הגיעו אליו מהצור בחורב (שמות י"ז ה-ו).⁶ לעומת רפידיים, לא נזכרה בעיית מים בתורה בסביבת הר סיני, וזה הולם בדיוק את ואדי סוּדֶר. יתר על כן, ההבנה הגיאוגרפית הזאת מסבירה גם את המלחמה בעמלק ברפידיים. העמלקים חנו בוואדי סוּדֶר, ורק הניצחון ברפידיים פתח לפני בני ישראל את הדרך להר סיני.

מצפון-מערב לפתחת ואדי סוּדֶר (=רפידיים), לחופי ים סוף מדרום לסואץ, נמצאת 'ביר אל-מורה' המזוהה לרוב הדעות עם "מרה" שבתורה, וגם שומרת על השם 'מורה=מרה'. מעט דרומה משם נמצא נוה המדבר הגדול ביותר באזור, הוא 'עֵיון

4. מסעי סיני עמ' 232-235, ועמ' 273-277.

5. בימי שירותי בצה"ל, בשנת תשל"ו, מצאתי הזדמנות ועליתי לג'בֶל סִין בִּישָׁר, שגובהו 630 מ', וכ-300 מ' מעל סביבתו. ההר בולט מאד בסביבתו, ורואים אותו ממרחק (גם מאזור סואץ), אך איננו גבוה ומבודד כהרי דרום סיני, שרחוקים מאד ממצרים ומן הדרך למדין, ואינם מתאימים כלל לפסוקי התורה. נראה לי שג'בל סין בִּישָׁר מתאים לתיאור התורה לעומת כל הזיהויים האחרים, בפרט כשיש בו גם שימור שם הולם ורב משמעות.

6. ראה רמב"ן בפירושו לשמות י"ז א-ו, שתיאר במדויק את המרחב, ואת קרבת חורב לרפידיים.

7. רבים מזוהים את "הר שעיר" בהרי אדום שממזרח לערבה, אולם ארץ אדום השתרעה גם בהר הנגב הדרומי עד קדמת סיני, כמפורש במקרא, ושימור השם ג'בל א-שְעִירָה נמצא דווקא בקדמת סיני, בהתאמה מלאה לכתובים, ובשונה ממפות ימינו.

8. שמעתי מפרופ' זאב משל בשיחה בעל פה.

9. ראה ספרו של ע' ענתי, הר כרכום - לאור התגליות החדשות, ירושלים 2001.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

מוסה' (מעיינות משה), ובו כעשר נביעות מים, ותמרים רבים. גם המסורת המקומית השומרת את שם משה, וגם הדעה המקובלת בין החוקרים, ש"אַילים" שבתורה מתאימה ל'עֵיון מוּסָה'.

הדרך ממצרים למדין עברה לחופי מפרץ סואץ, ופנתה לצפון-מזרח אל ואדי סוּדֶר, משם המשיכה במרכז סיני אל ראס א-נֶקֶב ומפרץ אילת. ממערב לאילת, ומצפון לדרך, מתרומם גוש הרים שנקרא עד היום ג'בל א-שְעִירָה, והוא מתאים במדויק ל"הר שְעִיר" (דברים א'; ב'; א'),⁷ כפי שאמר לי פרופ' זאב משל, שתר וחקר את האזור ביסודיות.⁸

ישנם חוקרים נוספים אשר אינם מתעלמים מן הדרך 'מדין-מצרים' במאמץ לזיהוי הר סיני, אך הם מאתרים את הר סיני קרוב יותר לארץ מדין ורחוק יותר ממצרים. חלקם מדגישים את התיאור של משה הרועה "את צאן יתרו חתנו כהן מדין, וינהג את הצאן אחר המדבר, ויבא אל הר הא-להים חרִיבָה" (שמות ג', א) - כשהשאלה היא מהו "אחר המדבר"? באיזה מדבר מדובר? עד איזה מרחק יכול היה רועה מדיני לנהוג את הצאן?

פרופ' עמנואל ענתי, שחקר וחפר שנים רבות את סביבות הר כרכום (מדרום-מערב למכתש רמון), מצא סביב הר כרכום⁹ עדויות קדומות רבות לעובדת היותו הר מקודש בתקופות עתיקות מאד: שרידי מאהלים, ציורי סלע בעלי משמעות דתית (מזבח, דמויות מתפללות, נחש ומִסָּה, ועוד), וגם במה קטנה ולצידה 12 מצבות בשני טורים בשטח הפתוח למרגלות ההר.

ענתי מציע לזהות את הר סיני בהר כרכום, ורואה בו תחנה חשובה מצפון לארץ מדין, בנתיב שהתחבר אל הדרך הצפונית יותר למצרים בנתיב של מרכז סיני (ניצנה-איסמעיליה). ענתי מציע גם לזהות את 'באר כרכום' עם רפידיים, והוא מצא דרך מהר כרכום לנוה המדבר אל-קודיראת (המזוהה לרוב עם 'קדש ברנע') שלאורכה כעשר בארות במרחקים של יום הליכה בין באר לבאר, וכך נתפרש לו הפסוק "אחד עשר יום מחרב דרך הר שעיר עד קדש ברנע" (דברים א' ב).

הקושי בממצאיו של פרופ' ענתי הוא התיארוך: רוב הממצאים סביב הר כרכום קדומים מאד, וסופם במעבר מן הברונזה הקדומה לברונזה התיכונה (סוף האלף ה-3 לפנה"ס).

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

מוסה' (מעיינות משה), ובו כעשר נביעות מים, ותמרים רבים. גם המסורת המקומית השומרת את שם משה, וגם הדעה המקובלת בין החוקרים, ש"אַילים" שבתורה מתאימה ל'עֵיון מוּסָה'.

הדרך ממצרים למדין עברה לחופי מפרץ סואץ, ופנתה לצפון-מזרח אל ואדי סוּדֶר, משם המשיכה במרכז סיני אל ראס א-נֶקֶב ומפרץ אילת. ממערב לאילת, ומצפון לדרך, מתרומם גוש הרים שנקרא עד היום ג'בל א-שְעִירָה, והוא מתאים במדויק ל"הר שְעִיר" (דברים א'; ב'; א'),⁷ כפי שאמר לי פרופ' זאב משל, שתר וחקר את האזור ביסודיות.⁸

ישנם חוקרים נוספים אשר אינם מתעלמים מן הדרך 'מדין-מצרים' במאמץ לזיהוי הר סיני, אך הם מאתרים את הר סיני קרוב יותר לארץ מדין ורחוק יותר ממצרים. חלקם מדגישים את התיאור של משה הרועה "את צאן יתרו חתנו כהן מדין, וינהג את הצאן אחר המדבר, ויבא אל הר הא-להים חרִיבָה" (שמות ג', א) - כשהשאלה היא מהו "אחר המדבר"? באיזה מדבר מדובר? עד איזה מרחק יכול היה רועה מדיני לנהוג את הצאן?

פרופ' עמנואל ענתי, שחקר וחפר שנים רבות את סביבות הר כרכום (מדרום-מערב למכתש רמון), מצא סביב הר כרכום⁹ עדויות קדומות רבות לעובדת היותו הר מקודש בתקופות עתיקות מאד: שרידי מאהלים, ציורי סלע בעלי משמעות דתית (מזבח, דמויות מתפללות, נחש ומִסָּה, ועוד), וגם במה קטנה ולצידה 12 מצבות בשני טורים בשטח הפתוח למרגלות ההר.

ענתי מציע לזהות את הר סיני בהר כרכום, ורואה בו תחנה חשובה מצפון לארץ מדין, בנתיב שהתחבר אל הדרך הצפונית יותר למצרים בנתיב של מרכז סיני (ניצנה-איסמעיליה). ענתי מציע גם לזהות את 'באר כרכום' עם רפידיים, והוא מצא דרך מהר כרכום לנוה המדבר אל-קודיראת (המזוהה לרוב עם 'קדש ברנע') שלאורכה כעשר בארות במרחקים של יום הליכה בין באר לבאר, וכך נתפרש לו הפסוק "אחד עשר יום מחרב דרך הר שעיר עד קדש ברנע" (דברים א' ב).

הקושי בממצאיו של פרופ' ענתי הוא התיארוך: רוב הממצאים סביב הר כרכום קדומים מאד, וסופם במעבר מן הברונזה הקדומה לברונזה התיכונה (סוף האלף ה-3 לפנה"ס).

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

מסיבה זו דוחים רוב החוקרים את הצעתו. לעומתם מדגיש ענתי את הפסוק על משה שהגיע עם צאן יתרו "אל הר הא-להים חרבה", כלומר - הר סיני היה ידוע ומקודש במסורות המקומיות עוד לפני משה.

הנטייה של פרופ' ענתי היא להקדים מאד את זמן יציאת מצרים, מפני שמרחבי סיני והנגב מלאים שרידים מתקופות קדומות ועם זאת כמעט ואין בהם ממצאים מתקופת הברונזה המאוחרת (מאות 14 ו-13 לפנה"ס), שהיא התקופה שבה התרחשה יציאת מצרים על פי הכרונולוגיה המקובלת. מאידך, שמעתי מפרופ' ענתי (בסיוור בהר כרכום) טענה עקרונית גם בכיוון ההפוך: במדבר שררה שמרנות רבה גם בשימושי כלים, וממצא שנחשב בארץ נושבת כמאפיין של סוף הברונזה הקדומה יכול היה להישאר בשימוש במדבר גם מאות שנים יותר מאוחר, בפרט אם לא הגיעו לשם (מסיבות שונות) כלים מתקופת הברונזה התיכונה או המאוחרת. מכאן עולה אפשרות מרתקת: ייתכן שהתיארוך המקובל לממצאים במרחבי סיני הוא מוקדם מדי, לא בגלל היעדר ממצאים מזמן יציאת מצרים המקובל, אלא בגלל פירוש שגוי של הממצאים שישנם בשטח, והתעלמות מאופיו המדברי של האזור.

מהתבוננות בציורי הסלע (באותו סיוור בהר כרכום) שמתי לב לכך, שדמויות מצוירות בהן נושאות כפיהן למעלה ומתפללות, ופרט לציור אחד מסופק לא ראיתי שם דמויות אלים. תופעה זו של היעדר צלמים ופסלים נחשבת כמאפיין של תרבויות מדבר קדומות, אבל היא בעלת חשיבות יוצאת דופן ביחס לבני ישראל, ליתרו כהן מדין, ולמשה "איש האלהים". לכך יש להוסיף את ציורי הנחש, המָסָה והמזבח, וכן את הבמה עם 12 המצבות הקטנות בשני טורים למרגלות הר כרכום, המזכירה את הפסוק על משה בשמות כ"ד ד': "ויבן מזבח תחת ההר, ושתיים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל".

על פי דרכנו בהסבר ההתגלות בסיני כהתגלות נודדת¹⁰ (סיני < שעיר < פארן, ועוד), על פי ברכת משה, שירת דבורה, תפילת חבקוק ומזמורי תהילים, יש לצפות להרים מקודשים אחדים לאורך הדרך ממצרים למדין, ולאורך הדרך המשוערת מסיני לפארן (=מחרב דרך הר שעיר, עד קדש ברנע). לפיכך נראה לנו יותר לזהות את הר כרכום עם הר פארן, המוצג בתורה כקרוב לקדש ברנע, ונזכר בברכת משה ובתפילת חבקוק כאחד ממקומות ההתגלות.

חוקרים אחרים אמרו לי שיש הרים נוספים במרחבי סיני וסביבם שרידי מחנה וציורי סלע דתיים, בכמות גדולה אף יותר מאשר נמצא בהר כרכום, והביאו לדוגמה את חאשם אטריף, שלוחה של ג'בל אֶשְעִירָה, כ-50 ק"מ ממערב לאילת. ואכן, יש המציעים לזהות שם את הר סיני. על פי דרכנו, ג'בל

סינ בישור משמר את השם 'סינ/סיני', ג'בל א-שְעִירָה משמר את 'הר שעיר', הר כרכום מתאים לזיהוי 'הר פארן', וכולם מסודרים לאורך הדרך ממצרים למדין מחד, וצפונה אל קדש ברנע ואל ארץ כנען, מאידך.

זיהויים אלה כולם יחד הולמים במדויק את דברי משה בברכתו: "ה' מסיני בא, וזרח משְעִיר למו, הופיע מהר פארן, ואַתָּה מרבבת קֹדֶשׁ" (דברים ל"ג ב), כאשר "רבבות קודש" הם "רבבות אלפי ישראל" (במדבר י' לו), שחנו ב"קֹדֶשׁ" במדבר צין (במדבר כ' א), או ב"קֹדֶשׁ ברנע" במדבר פארן (במדבר י"ב טז; י"ג כו).

כל זה מוביל אותנו בחזרה לארץ מְדִין שבאזור אילת - ואכן שם, במכרות הנחושת העתיקים בתמנע (כ-30 ק"מ מצפון לאילת), נמצאו שרידים רבי חשיבות הקושרים את המדינים שעבדו שם, אל מסורת התורה ואל בני ישראל.

התקופה העיקרית ממנה רוב הממצאים במכרות הנחושת העתיקים בתמנע שבאזור מדין, היא תקופת הברונזה המאוחרת והממלכה המצרית החדשה, שבה שלטה מצרים בארץ כנען ובסיני במלוא כוחה, עד שנחלשה, הם ימי הפרעונים מ'בית רעמסס', וזו התקופה של יציאת מצרים שבתורה, לדעת רוב החוקרים המתייחסים ברצינות היסטורית למקרא.

בממצאי תמנע ניכרת ההופעה המשתלטת של המשלחת המצרית אשר ניהלה את מחנה הכרייה וההפקה של הנחושת ביד רמה, בעוד העובדים בעבודה הקשה היו המדינים. המצרים בנו מקדש לאֵלֶה המצרית 'חתחור' האַחֲרֵאית' על המכרות לפי תפישתם הדתית-אלילית. הם השעינו את המקדש המצרי אל עמודי אבן החול (המכונים כיום 'עמודי שלמה'), והם מרשימים כל רואה (עד היום), ואף עיצבו את ראש האֵלֶה על תלתליה בראש העמודים.

אחרי שהמשלחת המצרית עזבה את תמנע וחזרה למצרים, השחיתו המדינים את דמות האֵלֶה המצרית, הציבו במהופך עמוד שנשא את דמותה, שינו את מבנה המקדש, את הכניסה ואת הכיוון, והפכו אותו למקדש מדיני, שאיננו פונה אל עמודי אבן החול. מן השלב המדיני של המקדש הזה, נמצאו שרידי יריעות עבות שכיסו אותו כאוהל, והן מזכירות את יריעות המשכן, ואף נמצא נחש נחושת קטן.

ליד מחנה הכורים המדיני, בשטח פתוח נמצא מקדש מדיני קטן בן שני חדרים, מן השלב שבו עדיין שלטו המצרים בשטח. לא נמצא במקדש המדיני שום פסל או דמות, ורק חמש מצבות עומדות בשורה בחדר הפנימי (=בדברי) של המקדש הפשוט הזה, שאיננו קשור עם שום מונומנט טבעי רב רושם (כמו 'הפטריה' שנמצאת לא רחוק משם). כה פשוט המקדש

10. ראה בקובץ זה 'מעמד הר סיני כהתגלות נודדת'.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

יתרו • מדע בתורה | 35

אבל ניתן לשער שמסורת זו של 5 שבטים היתה משותפת גם למדון הדרומית).

חלון צר זה של ממצאי תמנע חושף לעינינו עימות רוחני מכריע בין המצרים המשעבדים, עובדי האלילה 'חתחור' ואיתני הטבע השגיאים, לבין העובדים המדינים בני האזור, שהיו קרובים מאד, בתרבותם הפשוטה ובתפישתם המופשטה, אל בני ישראל ואל התורה, ממש כמו הקרבה של יתרו כהן מדין אל משה ובני ישראל היוצאים ממצרים.

היכן הר סיני? והיכן לא?

למדון, ולפיכך משה לא יכול היה להגיע לשם עם הצאן, ואהרן לא יצא ממצרים כדי לפגוש שם את משה שבא ממדין; ובנוסף, ההר הגבוה בדרום סיני הוא ארץ בפני עצמה - גוש הרים מבודד ומנותק, המתאים לנמלטים מכל חברה תרבותית, אך איננו מתאים כלל לתיאורי התורה על ארץ מדין והר סיני.

ג. האסכולה המזרחית נשענת בעיקר על הזיקה בין הר סיני לסיפורי משה ויתרו במדין: משה נהג את צאן יתרו ממדין לחורב, ויתרו הגיע מאוחר יותר אל משה להר הא-להים. אולם בכל הפסוקים הנזכרים מודגש דווקא המרחק בין מדין לבין חורב:

"ומשה היה רעה ... וינהג את הצאן אחר המדבר ויבא אל הר הא-להים חרבה" (שמות ג' א);

"וישלח משה את חתנו, וילך לו אל ארצו" (שמות י"ח כז); "ויאמר אליו (=חובב למשה) לא אלך (עם בני ישראל), כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך" (במדבר י' ל).

ברור, אם כן, שחורב וסיני אינם חלק מארץ מדין, ויש מרחק ניכר ביניהם. לפיכך הזיהוי המתאים לפסוקי התורה חייב להימצא על הדרך ממדין למצרים, והצעות הזיהוי המתאימות לפסוקי התורה הן ג'בל סין בישר, חאשמ א-טריף שברכס ג'בל א-שעירה וכן הר כרכום.

לדעתנו, שלושת ההרים קרובים למסלול מסעם של בני ישראל ממצרים לסיני, שעבר בשעיר, פארן וקדש ברנע, והממצאים מתאימים הן לדברי התורה על הדרך שארכה אחדעשר יום מחורב עד קדש ברנע (דברים א' ב), והן לדברי משה על התגלות ה' לישראל בשורה של הרים - סיני, שעיר, פארן וקדש - בדרך אל הארץ (דברים ל"ג ב).

הזה, עד שכמעט אין בו מבקרים וצלמים, כי אין מה לראות ולצלם במקום קדוש שאווירתו כל כך מופשטת מהתפעלות חומרית. מקדש מדיני קטן זה, פתחו במזרח והוא פונה מערבה, ממש כמו המשכן שבתורה (שמות כ"ז כב-כז; כ"ז יב-טז). חמש המצבות שבדביר מזכירות את שתיים עשרה המצבות שהציב משה בהר סיני, "לשנים עשר שבטי ישראל" (שמות כ"ד ד), ומעניין לזכור את המספר 'חמש' כמאפיין את החלוקה הפנימית בשבטי מדין (בראשית כ"ה ד; במדבר ל"א ה; יהושע י"ג כא; - אמנם כל אלה מתייחסים לחלוקה הפנימית במדין הצפונית,

ישנן שלוש אסכולות המתעלמות מן הדרך בין מדין למצרים, ומחפשות את הר סיני

- בצפון סיני (בעיקר בג'בל הילאל);

- בדרום סיני (בעיקר בג'בל מוסא הידוע);

- בארץ מדין (מדרום מזרח לאילת או מצפון מזרח לה).¹¹

א. האסכולה הצפונית נמשכה אחרי הצעת הזיהוי של "בעל צפן" (=שם כנעני), מקום המוזכר בתורה לפני קריעת ים סוף (שמות י"ד ב), על הדרך הצפונית מכנען למצרים. לאור זאת הם מתאמצים לזהות את "ים סוף" שאותו עברו בני ישראל עם היממה הסיבונית ('סבחת אל ברדוויל') שבצפון סיני, ומנסים לתלות את כישלון הצבא המצרי במרדף אחרי בני ישראל בתנאי הימה, ברוח הקדים השכיחה שם, ובמצוק הסלע הצר והארוך המפריד בין ימת 'ברדוויל' לבין הים התיכון.

לדעתנו, אין יסוד להעתקת "ים סוף" המקראי צפונה ממקומו הידוע בדרום, והפירוש שאסכולה זו מציעה להסבר אירועי קריעת ים סוף רחוק מפסוקי התורה. בנוסף על כך, ג'בל הילאל נמצא על הדרך ממצרים לבאר שבע ולא על הדרך למדין.

ב. האסכולה הדרומית מפורסמת וידועה בכל העולם, מפני שהנצרות אימצה את ג'בל מוסא (=הר משה) וזיהתה אותו כהר סיני כבר בראשית דרכה, על בסיס מסורת נבטית קדומה. רבים חושבים שהמסורת הנבטית בנויה על מסורת יהודית קדומה עוד יותר, וריבוי אתרים 'דתיים' קדומים מסביב לג'בל מוסא מחזק אסכולה זו.

לגישה זו יש מספר קשיים: ישנה הפרזה עצומה בהסעת בני ישראל למרחק כה עצום ממצרים; המסלול וההר (והרים נוספים שהוצעו, כמו ג'בל סירבאל) לא נמצאים על הדרך ממצרים

11. לסיכום תמציתי ראו מ' הראל, הר סיני, אנציקלופדיה מקראית (ירושלים תשכ"ד/תשל"ח), כרך ה', עמ' 1021. לדיון נרחב ראו מנשה הראל, מסעי סיני, תל-אביב התשכ"ח, מעמ' 90 עד עמ' 190.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

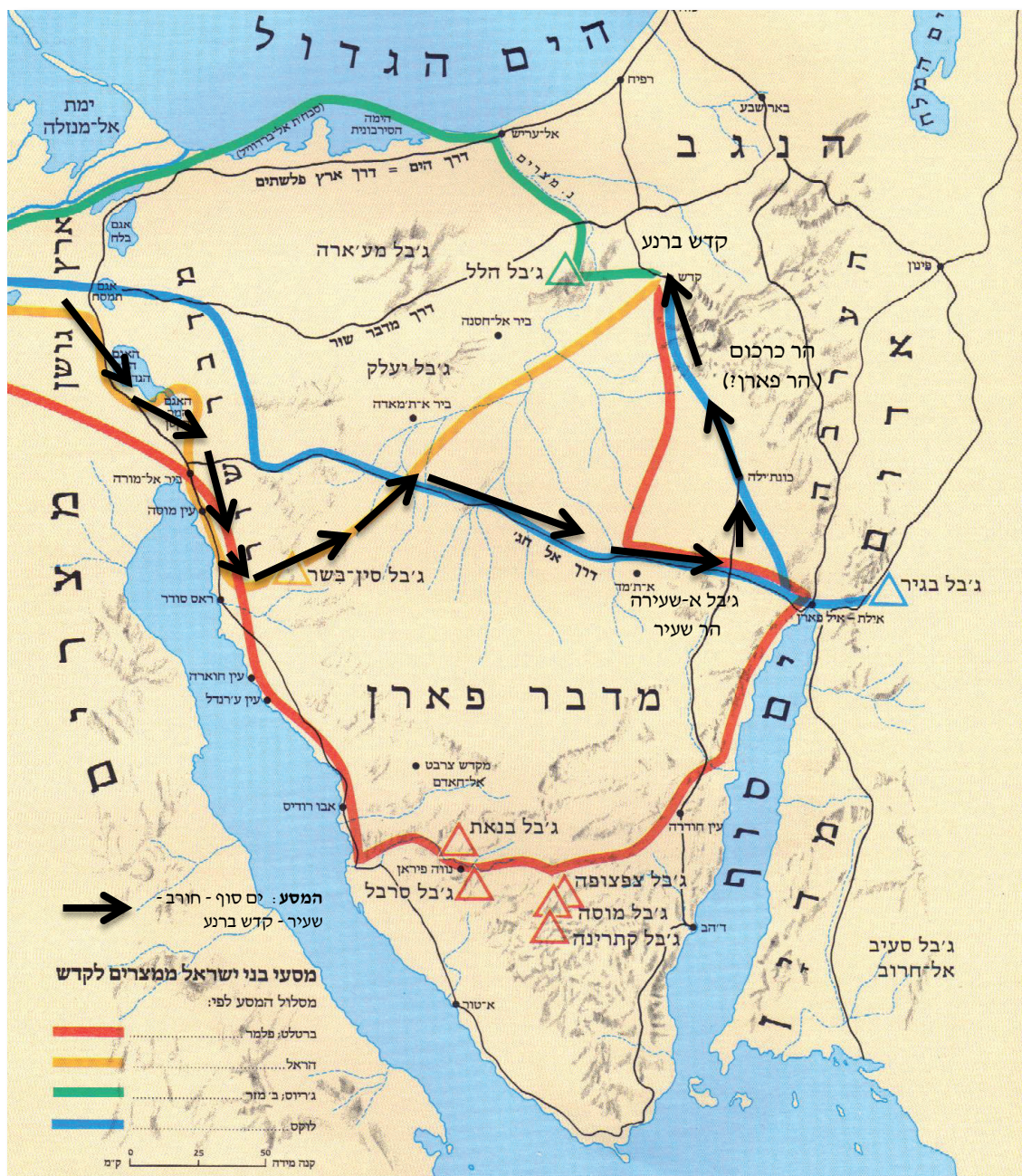
מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

החצים השחורים מציגים את דעתנו על מסע בני ישראל ממצרים לים סוף, דרך ביר מורה (=מרה) ועיון מוסה (=אילים) אל ג'בל סיני בשר (=הר סיני) - ומשם בדרך המוליכה לג'בל א-שעירה (=הר שעיר), ופונה צפונה, עוברת ממערב להר כרכום (הר פארן?), אל עין אל קודיראת (=קדש ברנע).

יתרו

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

ממצרים עד ירושלים

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת השבועות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי יתרו

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

ממצרים עד ירושלים - מבט על מרחבי סיני, פארן וים סוף.

מפות הלוויין מופיעות באתר של נאס"א, ומותרות לשימוש; נאס"א מסייעת בזה לא רק לחקר החלל, אלא גם ללימוד כדור הארץ; תודה גם ליואב רופא שהוריד מפות אלה.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

הר סיני

הדרך הקדומה ממדין למצרים

יתרו

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

איסור זמא

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת השבועות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

שאלות ותשובות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

דרך המסע על תמונת לוויין - מותאמת לפסוק בתחילת ספר דברים -
 "אחד עשר יום מחורב - דרך הר שעיר - עד קדש ברנע".

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

יתרו • מדע בתורה | 41

ג'בל סין-בשר

פרופ' מנשה הראל זיהה את הר סיני עם ג'בל סין בִּשְׂר, ההר היחיד במרחב ששמר על השם (סין = סיני), ונמצא על הדרך ממצרים להר שעיר ולמדין.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

ג'בל סין בִּשְׂר (=הר סיני) מתחת לפסגה

תמונות ג'בל סין בִּשְׂר מתפרסמות באישורו ובעידודו של פרופ' מנשה הראל, ותודה לו על כך.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

יטו

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מבט מג'בל סין בְּשֶׁר (הר סיני) אל המרחב שלמרגלותיו.

זיס וט זאא

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עונוט עונוט

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עונוט עונוט

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חשם א-טריף הוא שלוחה של ג'בל א-שעירה, על הדרך ממצרים למדין, ממערב לאילת. סביבו נמצאו שרידים רבים המעידים על הר מקודש. העיתונאי-החוקר שמחה יעקובוביץ' מזהה בו את הר סיני. לדעתנו, שמו מעיד עליו כי הוא חלק מ"הר שעיר", שגם הוא התקדש בהופעת כבוד ה': "ה' מסיני בא, וזרח משעיר למו, הופיע מהר פארן ... (דברים ל"ג, ב). התמונה צולמה על ידי שמחה יעקובוביץ', ותודה לו על האישור לפרסמה.

הר כרכום - למרגלותיו נמצאו שרידי מחנה, ומזבח עם 12 מצבות, ועליו ציורי סלע רבים עם דמויות מתפללות. פרופ' עמנואל ענתי מזהה בו את הר סיני, ואנו סבורים שהוא מתאים יותר להר פארן.

ציור סלע של מנורת 7 קנים מהר כרכום, שסביבתו שופעת ציורי סלע עם מאפיינים דתיים, ובלי צלמים ופסלים. התמונות מהר כרכום נתקבלו מהאתר של רון פלד (הצלם) ושחר שילה – תודה לשניהם.

מזבח קטן מאבנים טבעיות (לא גזית) למרגלות הר כרכום, ולצידו 12 אבני מצבה בשני טורים - 6 מול 6 - זהו אחד הממצאים המאתגרים ביותר במפגש בין מקרא לארכיאולוגיה.

האם מדובר ב-12 חודשי שנה - או ב-12 שבטים? מדוע המצבות והמזבח קטנים כל כך? האם תיארוך כלי החרס מתאים? האם מדובר בהר סיני, או בהר מקודש דומה על דרך המסע של בני ישראל - אולי הר פארן (דברים ל"ג, ב - "ה' מסיני בא ... הופיע מהר פארן")?

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

יתרו • מדע בתורה | 45

>>

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

ליד גב מים בהר כרכום - ציור סלע שמזכיר פסוק מספר דברים (ח', טו) - "המוליכך במדבר הגדל והנורא - נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים - המוציא לך מים מצור החלמיש".

בני הקיני - חרשי נחושת ?!

ברשימת עשרת העמים בארץ - "את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמני. ואת החתי ואת הפרזי ואת הרפאים. ואת האמרי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבוסים" (בראשית ט"ו יט-כא).

2. שם של חרשי מתכת, בפרט נחושת, ואף של צורפים ואומנים מעצבי חומרים בכלל. בארמית ובסורית, ³ 'קיני' ו'קינאה' פירושם חרשי מתכת, וגם צורפים. בערבית הקדומה היה זה שם של נפחים, אך משמעותו התרחבה לאומנים מעצבי חומרים. בתלמוד הירושלמי (בבא-בבא-פרק ב'-ב) נזכר תנור 'שלנפחין', כגון קיני או כנפח, שמותר להם להחזיק בתנורים שלהם למרות השכנים, אם כך היה שם 'מתחילה'.

במלחמות דוד והגיבורים נגד ענקי הפלישתים, אחי גלית, נזכר "ישבי" שכמעט היכה את דוד, אלא שאבישי בן צרויה הצילו, והיכה את הפלישתי, אשר "משקל קינו שלש מאות משקל נחשת..." (שמואל-ב כ"א טז). ר' יונה אבן ג'נאח (בספר השורשים) פירש את המילה היחידאית "קינו" על להבת חניתו היצוקה נחושת. כבר בבראשית (ד' כב) נזכר "תובל קין, לטש כל חרש נחשת וברזל".

המשמע המקצועי של "הקיני" כחרש נחושת, מסביר היטב את מרחבי הנדידה העצומים של משפחות אלה, וגם מתקשר יפה לממצאים ממכרות הנחושת המצריים בתמנע שמצפון לאילת (מתקופת הממלכה החדשה במצרים, היא תקופת שעבוד בני ישראל במצרים). במכרות תמנע עבדו המדנינים המקומיים אצל מעבידיהם המצריים, עד שהמצרים נטשו, והמקומיים השתחררו מהם (ראה לעיל). גם במכרות מצריים בסיני, ובתקופה קדומה יותר, ⁴ נמצא אובליסק (=עמוד אבן עם כתובת חרותה), ובו נזכר השם 'קני', יחד עם שמות שמיים אחרים, בכתב המצרי ההרולפי (=הכתב המלכותי המצרי, 'כתב החרטומים').

הדמיון והקשרים בין "בני הקיני" לבין בני ישראל בתקופת יציאת מצרים, היו עמוקים ממה שנראה במבט ראשון, אף כי אין בידינו די פרטים כדי לספר את הסיפור במלואו. ביקורו של יתרו אצל משה הוא הסיפור החשוב ביותר ברומן היסטורי זה שרובו נשאר בערפל, אך זכרוננו עמד לדורות הבאים, למאות שנים.

בפסוקי התורה (פרט לרמז בלעם), לא נזכר השם 'קיני' ביחס למשפחת יתרו כהן מדין, ובנותיו כמו משה חתנו, היו רועי צאן. אולם בספר שופטים (א' טז) נזכר לראשונה שם זה ביחס למשפחת יתרו - "ובני קיני חתן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה, מדבר יהודה אשר בנגב ערד, וילך וישב את העם". לא נתבאר מיהו "העם", אבל אפשר שהוא קיצור רומז ל'עמלק' (וכך כתוב בתרגום השבעים), שכן בימי שאלו היו יושבים סמוך לעמלק (ושאלו חזר ממלחמתו בעמלק דרך 'כרמל' שמצפון לערד, שמואל-א ט"ו יב), וכך נאמר שם: "ויבא שאלו עד עיר עמלק, ¹ ויָרָב בנחל. ויאמר שאלו אל הקיני - לכו סרו רדו מתוך עמלקי, פן אֶסְפֶּךָ עמו, ואתה עשיתנה חסד עם כל בני ישראל בַּעֲלֹתָם ממצרים, וַיָּסֶר קיני מתוך עמלק" (שמואל-א ט"ו ה-ו).

בהמשך, במלחמות דוד, אנו מוצאים באותו אזור, בסמוך ל"נגב יהודה" גם את "נגב הקיני" (שמואל-א כ"ז י), ואת "ערי הקיני" (שם ל' כט). בפרקי היחס של יהודה בדברי הימים (א ב, נה) נזכרו "הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב", פסוק המורה על קשר בין בני הקיני ובני בית רכב לבין משפחות שבט יהודה. שבטים אלה היו נודדים למרחקים, ואין פלא שאפשר למצוא אותם גם בסיני, גם בבקעת ערד, וגם בעבר הירדן מזרחה (ראה שופטים ו' א-ג). במפורש נאמר בסיפור דבורה הנביאה - "וַחֲבֵר הַקִּינִי נִפְרַד מִקֵּין, מִבְּנֵי חֲבֵר חֲתָן מֹשֶׁה, וַיֵּט אֵהָלוּ עַד אֶלּוֹן בְּצַעֲנָנִים אֲשֶׁר אֶת קֶדְשׁ" ² (שופטים ד' יא).

בכל הפרשיות הנזכרות, היו בני הקיני קרובים במרחבי הנדידה שלהם, לאויבי ישראל הגדולים, ותמיד, ברגע ההכרעה, עשו חסד עם ישראל, והתייצבו לצידם. כך יתרו/חובב במדבר סיני, כך בימי השופטים בגליל התחתון ובעמקים, וכך ב"נגב ערד" בימי שאלו. ייתכן מאד, שעל תופעה מיוחדת זו, של היבדלות בני הקיני מעמלק, וחיבורם לדורות עם ישראל, נאמר במשל בלעם (במדבר כ"ד כ-כא) -

"ראשית גוים עמלק, ואחריתו עדי אבד. וירא את הקיני, וישא משלו ויאמר: אֵיתָן מוֹשֶׁכָּה, וּשְׁיָם בַּסֶּלַע קֶנֶף".

לשם 'קיני' יש שני מובנים, שאינם סותרים בהכרח -

1. שם של שבטים נודדים, כפי שנזכר בברית בין הבתרים,

1. פרופ' משה כוכבי זיהה את "עיר עמלק" בתל מוש, בין ערד לבאר שבע, והקרב "בנחל" התחולל בנחל באר שבע, ממערב לערד, לאחר ששאלו הרחיק את בני הקיני, שישבו בנגב ערד, בסמוך לעמלקים, ותקף משם.
2. לפי התיאור של נחלת נפתלי ביהושע (י"ט לז-לט), מדובר באזור יבנאל, ממזרח לתבור.
3. ראה התרגום הארמי לצורף ולצריפת כסף בתהילים ס"ו י, ובשופטים י"ז ד; והתרגום ל'חרש' בירמיהו י"ט.
4. מתגליתיו של פיטרי בסיני, ראה: W.M.F. Petrie, Researches in Sinai, London 1906, p. 118.

יתרו

יציאת המצרים מתמנע וחרות המדינים מהעול המצרי, צוינה בהשחתה מכוונת של פני האלה המצרית על המצבה.

התמונה פורסמה באנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, 'תמנע', כרך ד' עמ' 1596; תודה לחברה לחקירת א"י ועתיקותיה.

מעמד הר סיני

עשרת הדברות

חוקי גוי קדוש

שורת מצבות במקדש מצרי בתמנע - כאשר עזבו המצרים, השחיתו המדינים את פני האלים והאלות באופן מכוון, והפכו את המקום למקדש מדיני.

התמונה התפרסמה בויקימדיה, לשימוש חופשי, ותודה להם.

יתרו	סדר
	דרישה
	טעמים
	לשון
	מדע
	בינה
זיכרון וטעמים	סדר
	דרישה
	טעמים
	לשון
	מדע
	בינה
עולות וזבחים	סדר
	דרישה
	טעמים
	לשון
	מדע
	בינה
עולות וזבחים	סדר
	דרישה
	טעמים
	לשון
	מדע
	בינה
עולות וזבחים	סדר
	דרישה
	טעמים
	לשון
	מדע
	בינה

סדר ומבנה בתורה

מבנה כולל לפרשיות יתרו-משפטים, עם עשרת הדברות במוקד, ועצת השופטים מול המשפטים (יוסבר בהמשך).

ביקור יתרו וברכתו לה'
עולה וזבחים - סעודת ברית
(שמות י"ח, א-יב)

עצת יתרו -
מינוי שופטים ראויים
(שמות י"ח, יג-כז)

מעמד הר סיני
עשרת הדברות
המצוות
(שמות י"ט-כ')

"ואלה המשפטים
אשר תשים לפניהם":
משפטים ומצוות
(שמות כ"א-כ"ג)

עם ישראל וספר הברית
"... נעשה ונשמע"
עולות וזבחים - סעודת ברית
(שמות כ"ד)

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

יתרו • בינה בתורה | 49

יואל בן־נון

בינה בתורה

ביקורו של יתרו אצל משה - מתי? מדוע? מבנה וסדר פרשיות

מבראשית עד סוף פרשת בשלח שולט סדר הזמנים כמעט בכל הפרשיות. התקופות הנסקרות הולכות ומתקצרות. תחילה הן תופסות אלפי שנים של ימי בראשית, אחר-כך מאות שנים של ימי האבות, אחר-כך עשרות שנים של שעבוד מצרים (מאז שקם על מצרים "מלך חדש"), ולבסוף חודשי המכות ויציאת מצרים, קריעת הים, פרשיות מרה ואילים, עד מלחמת עמלק ברפידים - כל אלה כשנה אחת, לפי מסורת חז"ל¹. במבט כולל יש בכל אלה מוקדם ומאוחר, וסדר הזמנים הוא הציר העיקרי של הכתובים.

החריגות מסדר 'מוקדם ומאוחר' בספר 'בראשית' ובתחילת 'שמות' מוסברות בדרך כלל על פי העיקרון של 'השלמת עניין במקומו'², לפי הדוגמא של "וימת תרח בחרן" (בראשית י"א לב), מאורע שהתרחש כ-60 שנה אחרי יציאת אברהם מחרן, שהתרחשה כשהיה בן 75 שנה. מותו של תרח הוזכר בסיום סיפורו, כדי שלא לשוב אליו עוד³.

לעתים באה חריגה מסדר הזמנים, כעין הערה בסוגריים⁴, כדי לפרש או להבהיר במקומו עניין סתום, או לצורך הסבר העתיד הקשור בעבר, כדוגמת "...וחברון, שבע שנים נבנתה לפני צען מצרים" (במדבר י"ג כב). בספר בראשית יש כמה פסוקים כאלה:

"... וחם הוא אבי כנען" (ט' יח);⁵

"... והכנעני אז בארץ" (י"ב ו);⁶

"... והכנעני והפְּרָזִי אֵז יֵשֵׁב בארץ" (י"ג ז);

"... אל עמק השָׁדִים, הוא ים המלח" (י"ד ג);

"... אל עין משפט הִוא קֶדֶשׁ ... שדה העֲמָלָקִי" (י"ד ז);⁷

"... אשר יֵאָמֵר הַיּוֹם - בַּהֲרֵ ה' יִרְאֶה" (כ"ב יד); ועוד.⁸

ראב"ע גם ראה (למשל) את פרשת מכירת הבכורה של עשו ליעקב, כחורגת מן הסדר, כי עשו בז לבכורה,

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

- סדר עולם רבא, פרק ג'.
- ראה ברמב"ן סוף בראשית ל"ה, וכן בסוף פירושו של שד"ל (תל-אביב תשכ"ו) לפרשת ביקורו של יתרו, שמות י"ח א. אמנם יש בפרשיות בראשית קשיים שניתן ליישבם על ידי 'אין מוקדם ומאוחר בתורה', כמו בדוגמה מפרשת תולדות להלן.
- אבל ראה רש"י ורמב"ן שדרשו מפסוק זה הדגשת ההבדלה בין תרח לאברהם.
- ראה דברי אבי מורי ז"ל בספרו, ארץ המזויה - פרקי מקרא ולשון (אלון שבות התשס"ו), עמ' 66-81.
- ראה רש"י לפסוק זה, ורשב"ם לבראשית א', פסוק א.
- ראה רש"י וראב"ע לפסוק זה, ובראב"ע לדברים א', פסוק ב, ול"ד פסוק א.
- ראה רש"י ורמב"ן לפסוק זה, וברש"י על ים המלח (י"ד ג); ורמב"ן מתאמץ לפתור הכל על הסדר, ראה גם בפירושו לפסוק "והכנעני והפְּרָזִי אֵז יֵשֵׁב בארץ" (י"ג ז).
- ראה רש"י, רשב"ם ורד"ק לפסוק זה, לעומת ספורנו, וראב"ע לדברים א' פסוק ב.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

לדעתו, מפני שלא היה עושר בבית יצחק בזקנתו, וקרא אותה יחד עם פרשת המאבק על הברכות, בעוד מעשי יצחק בגרר, וחפירת הבארות, קדמו, לדעתו: "... והפסוק שאמר, 'ויגדל האיש' - קודם זקנתו"⁹.

רמב"ן חלוק גם בזה על ראב"ע, וכדרכו קורא הוא את התורה כולה על הסדר¹⁰, פרט למקומות בודדים שבהם מפורש אחרת.

לעומת כל זאת, מסיפור ביקורו של יתרו אצל משה, ואילך, כמעט שלא נמצא פרשה, שאין בה בעיה של סדר זמנים. כשנה וחצי של מתן תורה ומצוות במדבר פרושות על פני כחצי ספר 'שמות', כל 'ויקרא', וחצי ספר 'במדבר'¹¹.

יום חשוב אחד¹² - האחד בחודש הראשון בשנה השנית ליציאת מצרים, מתואר בהרחבה גם בסוף 'שמות' (מ' ב,יז), גם בספר 'במדבר' (פרקים ז' ו-ט', לא פרק א'), ולרוב הדעות בדברי חז"ל והמפרשים¹³, גם בספר 'ויקרא', בפרשת 'שמיני'.

העיקרון הראשי של סדר פרשיות, ממתן תורה ואילך, איננו סדר 'מוקדם ומאוחר', אלא סדר מהותי, רעיוני-צורני. סיפור ביקורו של יתרו אצל משה נמצא בדיוק בקו הגבול - במעבר מ'סדר זמנים' אל 'סדר תורה', והוויכוח הגדול מאז ימי חז"ל¹⁴, הוא בעצם ויכוח על השאלה, אם יש לקרוא את סיפור יתרו כחלק מן הפרשיות הקודמות (יציאת מצרים), או שיש לראותו כחלק מ'סדר מתן תורה'¹⁵.

הקשיים בפרק עולים באופן ברור מן הכתוב עצמו - מחד, יתרו שמע על יציאת מצרים כמעשה אלוהים (פסוק א); משה סיפר ליתרו על כל התלאות, על מעשה ה' נגד פרעה ומצרים, ועל ההצלה ביד ה' (פסוק ח); יתרו התפעל מאד, התרגש, ויצא מגדרו, להודות לה', להכיר בגדלותו, ולברכו על הצלת יציאת מצרים (ט-יא). לפיכך יש לומר שהביקור משלים את סיפור יציאת מצרים, והוא קדם למעמד הר סיני ולמתן תורה, כסדר הפרשיות.

מאידך, הביקור התקיים "במדבר אשר הוא חנה שם הר האלהים" (פסוק ה), שם הקריבו עולה וזבחים ואכלו "לפני האלהים" (פסוק יב); משה הודיע לעם "את חֲקֵי האלהים ואת תורתיו" (טו-טז), ושפט את העם על פיהם. לפיכך יש לומר, שמעמד הר סיני ומתן תורה קדמו לביקורו של יתרו אצל משה, שלא כסדר הפרשיות, אלא

9. ראב"ע לבראשית כ"ה לד, וראה דברי רש"י ורשב"ם ורמב"ן לפסוק זה, שכולם פירשו על הסדר, בניגוד לראב"ע.
10. ראה רמב"ן לשמות י"ח א; ובפרט לשמות כ"ד א לעומת רש"י שם, וגם רש"י לשמות ל"א יח; וראה רמב"ן לשמות מ' ב, ובניגוד לרש"י בפירושו לויקרא ח' ב, וכ"ה א; וכן בניגוד לראב"ע לבמדבר ט"ז א; רק בפירושו לבמדבר ט' א, הסביר לפי 'אין מוקדם ומאוחר בתורה' (פסחים ו ע"ב), כי שם התאריך מפורש, וקודם חודש ימים לראש הספר.
11. בסיני ישבו שנה אחת פחות עשרה ימים, ראה שמות י"ט א מול במדבר י' יא. עד סוף פרשת קורח מספרת התורה בשנה השנייה ליציאת מצרים. בפרשת חוקת (במדבר כ' -כ"א) עוברת התורה בבת אחת לשנת הארבעים.
12. "אותו היום נטל עשר עטרות", שבת פז ע"ב; "שמונה פרשיות נאמרו ביום שהוקם בו המשכן", גיטין ס ע"א.
13. ראה ספרי נשא-מד, אך בספרי בהעלתך-סח יש מחלוקת ודעת רבי עקיבא, שמישאל ואלצפן נטמאו בנדב ואביהוא בשמיני בניסן, והיו טמאים לנפש אדם ביד, וראה גם בסוכה כה ע"ב; וראה רש"י ורמב"ן לשמות מ' ב, ולויקרא ח' א (ט' א), אך השווה פירושו לבמדבר ז' א; וראב"ע בפירוש הארוך לשמות מ' א, נוטה לדעת ר' עקיבא.
14. ראה מכילתא יתרו פרשה א', ובבלי זבחים קטז ע"א; וראה ירושלמי מגילה פ"א הלכה י (עב ע"ב); ושיר השירים רבא על הפסוק "עורי צפון ובואי תימן" (ד' טז).
15. אמנם, ר' עמוס חכם הראה הקבלות מובהקות בין ביקור יתרו לבין מלחמת עמלק (ראה דעת מקרא לשמות, עמ' שנ"ד-שנ"ה). הקבלות אלה מחזקות את דעת רבי יהושע בגמרא (זבחים קט"ז ע"א) ואת פירוש הרמב"ן.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

יתרו • בינה בתורה | 51

אם הדברים מכוונים לחוקים, משפטים ותורות, שכבר היו בידם לפני מעמד הר סיני, אם ממורשת אבות, ואם ממרה ומאילים - "שם שם לו חק ומשפט ושם נְסָהו" (שמות ט"ו כה-כו, ט"ז כח-כט).

משני מקומות אחרים בתורה מתחזק הקושי לראות את סיפור ביקורו של יתרו אצל משה, כמעוגן ברצף כרונולוגי.

השיחה בין משה לחובב (במדבר י' כט-לב) מצביעה על הימצאות משפחת יתרו עם בני ישראל בסיני, ולקראת הנסיעה מסיני, אפילו אם "חבב בן רעואל המדיני חתן משה" (במדבר י' כט) איננו יתרו, אלא בנו¹⁶. לעומת זה, בסוף הסיפור על ביקורו של יתרו אצל משה (שמות י"ח כז) כתוב - "וישלח משה את חתנו, וילך לו אל ארצו". אם אנו קוראים פסוק זה על הרצף, אז לא היו יתרו ומשפחתו עם בני ישראל, לא במעמד הר סיני, ולא לקראת הנסיעה מסיני. אפשר, כמובן, שיתרו הלך אל ארצו, וחזר והביא את משפחתו, אלא ששלב זה לא סופר בתורה, משום מה.

כמו כן מעיד סיכומו של משה בספר 'דברים' (א' יג-יח), שמינוי השופטים על פי הצעת יתרו (אף שיתרו לא נזכר שם בשמו) התבצע לקראת המסע מחורב (שם יט), כלומר, אחרי מעמד הר סיני ומתן תורה, ולפי זה מסתבר שעצת יתרו נאמרה גם היא אחרי מתן תורה, והסיפור בפרשת ביקורו של יתרו איננו כתוב על סדר הזמנים.

בפרשת יתרו זמן בואו נחלקו כבר גדולי התנאים¹⁷ - רבי אליעזר, רבי יהושע ורבי אלעזר המודעי, ובין האמוראים - ר' חייא ור' יהושע בן לוי (ובירושלמי מגילה פ"א-ג, ר' ינאי ור' יהודה בירבי). בין המפרשים חלקו בדבר - רש"י ורשב"ם, ראב"ע (ר' אברהם אבן עזרא), ורמב"ן.

הרמב"ן (י"ח א), כדרכו, פירש את פרשת יתרו לגמרי על הסדר, וכדי ליישב את הקשיים הוא הניח הנחות אחדות - הנחה אחת היא קרבת המקומות 'סין, סיני, רפידים, חורב והר חורב, ארץ מדין'. הנחה שנייה - יתרו חזר לארצו כדי לשכנע את משפחתו להתגייר¹⁸, ושוב חזר לסיני יחד אתם. אם נתפוס בעקביות גמורה את שיטת רמב"ן, נצטרך להוסיף גם הנחה שלישית, שכבר היו להם לישראל חוקים ותורות¹⁹, ולפיהם שפט משה את ישראל, עוד לפני מתן תורה²⁰. אבל הרמב"ן גם פתח אפשרות של הפרש זמן בתוך סיפור ביקורו של יתרו, בדומה לרש"י.

ראב"ע (י"ח א, וכן רשב"ם י"ח ג) סברו, שכל סיפור יתרו, מקומו וזמנו בסוף זמן חנייתם בסיני, כלומר, היה צריך להביאו בפרשת 'בהעלתך', בספר 'במדבר'. זו גם דעתו של רבי אלעזר המודעי²¹, שיתרו בא אחרי מתן תורה. מדוע, אם-כן, נכתב הסיפור בספר 'שמות'? - מפני השכנות הידועה, שנמשכה לדורות, בין מדין ומשפחת

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

16. כפירושו של המדקדק ר' יונה בן ג'נאח (ספר השרשים, שורש 'חתן'), וחלקו עליו בתוקף, הרד"ק ושל"ל; גם ראב"ע החזיק בדעה שחובב היה אח לצפורה, וכך כתב בפירושו לבמדבר י' כט, ובפירושו (הקצר) לשמות ג' א (הפירוש הקצר לשמות הוא חלק מפירושו על כל התורה); אך בניגוד למה שפירש הוא עצמו בחיבורו האחר, הארוך, לשמות (ב' יח, וי"ח א), שחובב הוא יתרו - וכך פירשו רש"י ורשב"ם ורמב"ן על פי הפסוק בשופטים ד' יא.

17. במכילתא ובגמרא זבחים, ראה הערה 14 לעיל.

18. כדעת המכילתא המובאת ברש"י על הפסוק בסוף הפרק: "וישלח משה את חתנו, וילך לו אל ארצו" - 'לגיייר בני משפחתו'; וראה כל הקושיות שהקשה שד"ל לפירוש זה, וטען שמשפחת יתרו היו גרים תושבים, ולא גרי צדק.

19. על פי פירוש רמב"ן את "חק ומשפט", שה' נתן להם במרה, שמות ט"ו כה, וכן כתב רשב"ם (י"ח ג) לדעה שיתרו בא קודם מתן תורה.

20. דומה לזה גם דעתו של רש"י לפי המכילתא והגמרא (בשלח, מסכת 'ויסע' פרשה א', סנהדרין נו ע"ב) על "חק ומשפט" שניתנו במרה (שמות ט"ו כה); אולם רש"י לא הסכים לפרש כך את "חקי האלהים ואת תורתיו", שבפרשת יתרו (י"ח ג).

21. במכילתא ובגמרא זבחים, לעיל הערה 14.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

סדר	יתרו	
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע		
בינה	סיני	מעמד
סדר		
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע	עשרת הדברות	עשרת הדברות
בינה		
סדר		
דרישה		
טעמים		
לשון	קדוש	חוקי קדוש
מדע		
בינה		
סדר		
דרישה		

הקיני, לבין עמלק, וכדי להדגיש את הניגוד העמוק ביניהם ביחס לישראל, ואת חובתם של ישראל לזכור את איבת עמלק מחד, ואת החסד של בני משפחת יתרו, מאידך.

לעומת פירושי ראב"ע ורמב"ן, רש"י (י"ח יג) מחלק את הסיפור לשני חלקים, ומשאיר הפרש זמן ניכר בין שני החלקים. החלק הראשון צמוד לפרשיות יציאת מצרים, ולמלחמת עמלק, וכך כתב רש"י בתחילת הפרק (י"ח א)²² - ואילו חלקו השני, לאחר מתן תורה. זהו פיתרון גאוני, מעין "שני כתובים המכחישים זה את זה, עד שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם"²³: כאשר בודקים את הטענות וההוכחות של ראב"ע ורמב"ן, אנו מוצאים שראיות הרמב"ן באות מן החלק הראשון של הפרק, והן קושרות את ביקור יתרו ליציאת מצרים - על סדר הפרשיות. ואילו, הראיות של ראב"ע, הקושרות את עצת יתרו עם הוראת דבר האלוהים ותורתיו על ידי משה, באות מן החלק השני של הפרק. זהו באמת הנימוק העיקרי שכתב רש"י, שאין לפרש את הוראת התורה והחוקים בחלק השני של סיפור יתרו, אלא לאחר מתן תורה. לפיכך, הפיתרון של רש"י (על פי המכילתא) מכיל באמת את שתי השיטות המנוגדות, ומכריע ביניהן.

הדוחק העיקרי בשיטת רש"י הוא "ויהי ממחרת..." - מוצאי יום הכיפורים היה ... למחרת רדתו מן ההר" - שאינו רצוף לחלק הראשון, כמשתמע מן הקריאה הפשוטה, אלא בא אחרי פער הזמן, ו"ממחרת" מאורע שלא נזכר בכתוב.

הרמב"ן (י"ח יב) פתח אפשרות דומה לפירוש רש"י, שפותרת קושי זה, כי פער הזמן - שבו הלך יתרו ושב אל ארצו, וחזר עם משפחתו כולה כדי להצטרף לעם ישראל, נכנס בין פסוק יא לבין פסוק יב, וקרנן העולה עם הזכחים, והסעודה החגיגית, באו רק אחרי שמשפחת יתרו כולה נכנסו לברית עם ה', וקרננות אלה הם קרננות הברית. "ויהי ממחרת" פירושו באמת 'אחרי סעודת הברית', אך פער הזמן הגדול היה לפני כן, לפני הקרננות והסעודה²⁴. יתרו שמע על יציאת מצרים, ורק על זה הודה וברך את ה'. אולם, עצת יתרו, ותפקידו של משה בהוראת התורה, באמת היו אחרי מתן תורה, כשפער הזמן חלף. רק הפסוק האחרון בפרק איננו במקומו, אבל דוגמאות כאלה כבר ראינו בספר בראשית, 'להשלים עניין במקומו'²⁵.

אם זה נכון, נשאלת השאלה, מדוע הביאה התורה את שני חלקי הסיפור ביחד, ודילגה על 'פער הזמן' בלי להזכירו, ובלי להסבירו?

הרשב"ם (שנטה לדעה המאחרת את בואו של יתרו למתן תורה) כתב הסבר פשוט, כדרכו, שהתורה הקדימה פרשת יתרו "כדי שלא להפסיק פרשיות של מצוות" (י"ח יג), אולם הסבר זה אינו עונה על השאלה מדוע לא נכתב הסיפור, ובפרט חלקו השני, אחרי פרשיות המצוות של סיני, בספר 'במדבר', יחד עם השיחה בין משה לחובב - הלוא כך בדיוק הזכיר משה את עצת מינוי השופטים בספר 'דברים', לפני המסע מחורב.

לכן נראה, שפרשת יתרו, ובעיקר עצת מינוי השופטים, היא כבר חלק מפרשיות מתן תורה, ועל כן היא חורגת מ'סדר זמנים' של מוקדם ומאוחר. היא נכתבה לפני מעמד הר סיני בכוונת מכוון - להקדים שופטים למשפטים. פרשת "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" (כ"א א) היא אמנם המשך לעשרת הדיברות

22. אמנם בפירושו לפסוק ט, הוסיף (מעבר למקור במכילתא, יתרו פרשה א'), שיתרו שמח גם על התורה, וזה כדעה שיתרו בא אחרי מתן תורה, וצריך עיון!

23. מידה יג ממידות שהתורה נדרשת בהן, לפי רבי ישמעאל, פתיחה לספרא (תורת כהנים).

24. אולם, הרמב"ן בעצמו דבק בסדר המקראות, ולא דגל בשיטה זו, אף שהיא פותרת את רוב רובן של הבעיות.

25. כדברי שד"ל, לעיל הערה 2.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

יתרו • בינה בתורה | 53

מבחינת מתן תורה, אבל המילה "לפניהם" איננה מוסבת דווקא על עם ישראל²⁶ הנזכר לפני כן (בסוף פרק כ'), אלא על השופטים שהתמנו לפי עצת יתרו, שהם "אנשי חיל, יראי אלהים, אנשי אמת, שנאי בצע" (י"ח כא).

הרעיון הזה נמצא במדרש (שמות-רבה פרשה ל"ג): "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם - מה כתיב למעלה [בעצת יתרו] - ושפטו את העם בכל עת - ואמר כאן - ואלה המשפטים - והדיברות באמצע. משל למטרונה שהיתה מהלכת, [כלי הנשק] מכאן, [וכלי הנשק] מכאן, והיא באמצע, וכן הכתוב (משלי ח' כ) אומר: בארח צדקה אהלך - בתוך נתיבות משפט". כל מלך מאחריה, והיא באמצע, או אופנועים, או רכבי משטרה נוסעים לפניהם ואחריהם, וזהו משל מרתק למבנה אפשרי של פרשיות מתן תורה. יתרו, המתחבר למשה ולישראל עמו, סעודתו סעודת ברית של גר הבא לעמוד לפני האלוהים, עולה וזבחים שלו מקבילים לעולות וזבחים של בני ישראל, שנזכרו בסוף 'משפטים' (כ"ד ה), ועצת מינוי השופטים מקבילה לפרשת "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם", לפי המבנה הבא (המבנה המלא מורכב יותר, כמובן):

ביקור יתרו וברכתו לה'

עולה וזבחים - סעודת ברית

עצת יתרו -

מינוי שופטים ראויים

מעמד הר סיני

עשרת הדיברות

המצוות

"ואלה המשפטים

אשר תשים לפניהם"

משפטים ומצוות

עם ישראל וספר הברית

"...נעשה ונשמע"

עולות וזבחים - סעודת ברית²⁷

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

26. שני מדרשים הם בגמרא (גיטין פח ע"ב) - "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם - לפניהם, ולא לפני נכרים - דבר אחר - לפניהם, ולא לפני הדיוטות", וראה שם רש"י ותוספות, והמבנה המוצע בזה לפי המדרש בשמות-רבה, מסביר לימוד זה בלי שום קושי, ואין צורך לפרש "לפניהם" על פי פסוקים שכתובים אחר כך.

27. יש מקום להצעת מבנה מקיף יותר, מפרשות עמלק ויתרו ועד ספר במדבר, במסע מהר סיני: עמלק

יתרו

הגעה להר סיני

מצוות ומשכן

עזיבת הר סיני

דיאלוג משה וחובב

שיר הארון

המצוות והמשכן הם עיקרו של המבנה ומופיעים במרכז; לפניהם ואחריהם ההגעה להר סיני ועזיבתו; במעגל החיצוני יותר יתרו מזה והדיאלוג בין משה וחובב מזה. המבנה כולו פותח במלחמת עמלק, האויב הראשון שנלחם בישראל, ונחתם בשיר הארון, שעוסק במיוחד במלחמתו של ה' באויביו: "קומה ה' ויפצו איביך וינסו משנאיך מפניך" (במדבר י' לה).

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

שילוחים

נחלקו המפרשים ב"שלוחיה" של צפורה - רש"י ורמב"ן פירשו, שמשה שילח אותה עם בניה בחזרה לבית אביה, מפני שלא נכון היה לקחת אותם למצרים מלכתחילה, ומשה הבין זאת רק אחרי "ויפגשוהו ה' ויבקש המיתו" (שמות ד' כד), או אחרי שאהרן אחיו אמר לו כך (כדברי רש"י על פי המכילתא, יתרו פרשה א'). ואילו ר' יוסף בכור-שור (מבעלי התוספות) בעקבות רשב"ם וראב"ע, פירש על פי הפסוק בספר מלכים-א (ט' טז - העיר גזר בתור "שְׁלָחִים" לבת פרעה, אשת שלמה), שיתרו הביא את מתנות הנדוניה של צפורה²⁸.

ראוי לשים לב לכך, שפרטים רבים בסיפור המשפחתי של יתרו, משה וצפורה, נשארים חתומים ועמומים בתורה, וצריך לצרפם מרמזים שונים במקומות שונים (וראה ר"י אברבנאל לפרשתנו), ואנו הרחבנו בפירוש הסיפור, בפרשת שמות, ולהלן.

"אחר שלוחיה"

הפרשה מתארת בהבלטה את הפגישה בין יתרו ומשה, אך לא נזכרת שום פגישה בין משה לבין צפורה "אחר שלוחיה" - אף מילה אחת להבהרת השאלה, האם נעתר משה לחותנו, שהביא אליו את "צפורה אשת משה ... ואת שני בניה". שלושה פסוקים מלאים מוקדשים ליוזמה זו של יתרו, ובכלל זה שמות שני הבנים, שניתנו על ידי משה בעת לידתם (כמפורש בלשון ההסבר לשמות, בלשונו האישית של משה), בתור ביטוי אישי למצבו אז, ולהצלתו מיד פרעה - "כי אלהי אבי בעזרי, ויצילני מִיַּחֲרַב פרעה" - "גר הייתי בארץ נכריה". מעניין לגלות, שסדר האירועים היה הפוך לכאורה, לשמות הבנים, שכן הצלתו של משה מחרב פרעה קדמה לקליטתו כגר בארץ נכריה, אלא אם נשער, שאליעזר נולד בדיוק בזמן שה' אמר למשה במדן לשוב למצרים, ובישר לו "כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך" (שמות ד' יט), ומשה הודה על כך בקריאת שם בנו. אכן שם (כ) נאמר לראשונה שהיו לו שני בנים - "ויקח משה את אשתו ואת בניו ... וישב ארצה מצרים", ומכאן למדו חז"ל (נדרים לא ע"ב/לב ע"א) ורש"י (על התורה שם), שאליעזר נולד ערב החזרה למצרים, והוא הבן שנימול בדרך על ידי אמו. אולם כל זה לא נתפרש אלא עם בואו של יתרו אל משה, שהרי שמו של אליעזר ופירושו נזכרים רק כאן.

העדר כל תגובה של משה, לא כלפי צפורה, לא כלפי הבנים, וגם לא כלפי יתרו, על שהתאמץ כל כך להביאם, מעורר תהיות - אין הכתובים חוסכים במילים לתיאור הכבוד, הנשיקות והשלום, הסיפור המרגש של יציאת מצרים, ההודיה והסעודה - רק האשה והבנים כאילו נעלמו, כאילו בלעה אותם האדמה.

שתיקה זו ניתן לפרשה בשתי דרכים הפוכות -

א. התרגשות עצומה של משה מרוב אהבה לאשתו ולבניו אותם לא ראה מאז חזרתו למצרים, כאשר חזרה צפורה לבית אביה עם שני בניה הקטנים, ובהם הנימול הצעיר, בהכירם את גודל הסכנה להם אם ימשיכו עמו למצרים. התרגשות זו גרמה למשה מבוכה רבה, והוא נמנע מכל ביטוי פומבי כלפי אשתו ובניו, והותיר

²⁸. על פי חז"ל (מכילתא יתרו עמלק א) ורש"י (שמות י"ח ב), ציפורה חזרה עם בניה למדן כדי שלא להוסיף את משפחת משה לנטל השעבוד של בני ישראל (על פי עצתו של אהרן). אך לפי הסבר זה היה משה צריך ליוזם את חזרת אשתו ובניו ברגע שיצאו ממצרים. כמו כן, לא מוסברת בזה שתיקת ההתעלמות של משה מאשתו ומבניו. וראו להלן בפרק "אחר שלוחיה".

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בנה

יתרו

יתרו • בינה בתורה | 55

את פרץ הרגשות לפגישה אינטימית, שנותרה מוצנעת מעיני הרבים, ומשום כך גם לא תוארה כלל. לפי דרך זו, עדיפה השתיקה לתיאור פגישה כזאת, שאין די במילים כדי להכילה. מכאן אפשר לבוא גם אל דעת חז"ל (תנחומא צו יג), שמשה פירש כליל מאשה כחלק מעמידתו לפני ה' תמיד.

ב. מתח עצום שרר בין משה לבין צפורה, מפני חזרתה למדין אחרי המפגש הקשה עם ה' "בדרך במלון", או מפני ויכוח נוקב ביניהם על מילת הבן בדרך. משה קיבל אותה רק בגלל אי רצונו לסרב לחותנו. השתיקה היא רועמת. לא היו פגישות אינטימיות, ומשה התעלם מנוכחות אשתו ובניו בביקור יתרו.

בפירוש זה, שילוחי צפורה הם גרושיה, וכנראה שמילת הבן שברה הקשר ביניהם. המשבר יכול היה להתחולל עקב בהלה ופחד של צפורה. אחרי ההתגלות וההצלה בזכות מילת הבן, חזרה צפורה לבית יתרו, והקשר עם משה ניתק. לחילופין ניתן לומר שמשה הוא שהתנגד למילת הבן, ומילה זו שברה אותו. הסבר זה מקומו העיקרי בפרשת שמות, על יסוד ההסמכה בין "כה אמר ה', בני בכרי ישראל ... הנה אנכי הֵרַג את בנך בכרך", לבין "ויהי בדרך במלון, ויפגשוהו ה' ויבקש המיתו" (שמות ד' כב-כד) - הבן שנימול מפני הסכנה היה הבן הבכור של משה, שלא נימול במדין כי משה לא רצה למול אותו בתור 'מדיני', באומרו בקריאת שמו - "גר הייתי בארץ נכריה" - אינני מוכן להיות מדיני! - דווקא יתרו וצפורה רצו למול, כי הם מבני קטורה (בראשית כ"ה ב), וחייבים במילה (רמב"ם הלכות מלכים, פרק י' הלכה ח), אלא שמילה כזאת יוצרת זהות משפחתית-מדינית, ומשה התנגד לזה בכל כוחו, ושם בכורו מוכיח. כך יתפרשו נדודיו עם צאן יתרו "אחר המדבר" (שמות ג' ג), כריחוק מכון מן הניסיונות לבולל אותו בקרב משפחת חותנו, וכאשר מלה צפורה את גֵרשם, ואמרה על הבן - "כי חתן דמים אתה לי" (שמות ד' כה-כו), כשהיא מבליעה ביקורת על משה בגלל ערלת בנה (ראה רש"י שם), שילח אותה משה לבית אביה, כי חשב שהיא מלה לשם זהות נכריה. לכן, יתרו התאמץ כל כך להשיב את השלום למשפחה, ואף קירב את כל משפחתו אל עם ישראל ואל דרכו, ובמקום הניסיון להכניס את משה למשפחת יתרו, באה משפחת יתרו אל משה ואל עם ישראל. אולם, יתרו לא הצליח לקרב שוב את צפורה למשה, המתח בין משה לבין צפורה נותר בעינו, והתורה לא רצתה להבליטו, ולפיכך עברה בשתיקה על המשבר הכואב הזה.

כך יובן גם מדוע בני משה לא נזכרו עוד בתורה, ורק בספר שופטים (י"ח ל) נרמזת התרחקות נכד משה מדרך תורתו. ייתכן, שאפשר גם להבין את תגובתה הקשה של מרים אחות משה על הקשר שלו עם אשתו (במדבר י"ב א), בין שהאשה הכושית זו צפורה, ופירש ממנה (כמדרש חז"ל ורש"י שם), ובין שזו אשה אחרת שנשא על פני צפורה, או במקומה. בנוסף, יתכן שחרון אף ה' במרים לא יצא על עצם הביקורת שלה, אלא על שאמרה עם אהרן - "הֲרַק אֶךְ בַּמִּשְׁה דָּבַר ה', הֲלֹא גַם בְּנוּ דָבָר" (שם ב), וקשרה בין האשה ובין הנבואה, כדבר ה' בהמשך.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

סדר	יתרו	
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע		
בינה	מעמד של דמיון	
סדר		
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע	עשרת הדברות	
בינה		
סדר		
דרישה		
טעמים		
לשון	חוקי קדוש	
מדע		
בינה		
סדר		
דרישה		

עצת יתרו
או
דברי משה?
(בין שמות לדברים)

דברי משה (דברים א', יג-יז)
"הבו לכם אנשים חכמים ונבנים
וידעים לשבטיכם, ואשימם בראשיכם;
... ואקח את ראשי שבטיכם,
אנשים חכמים וידעים,
ואֶתֶנּוּ אותם ראשים עליכם, שרי אלפים
שרי מאות
שרי חמשים
ושרי עשרת,
ושטרים לשבטיכם;
ואֶצְנֶה את שפטיכם בעת ההוא לאמר:
שִׁמְעוּ בין אחיכם ושפטתם צדק,
בין איש ובין אחיו, ובין גֵּרוֹ;
לא תכירו פנים במשפט
כְּקִטֹן כְּגֹדֶל תִּשְׁמַעוּן,
לא תגורו מפני איש
כי המשפט לא-להים הוא;
והדבר אשר יִקְשֶׁה מכם
תִּקְרְבוּן אֵלַי ושמעתי..."

עצת יתרו (שמות י"ח, יט-כב)
"עתה שמע בקלי איעצך, ויהי א-להים עמך:
הִיָּה אתה לעם מול הא-להים,
והבאת אתה את הדברים אל הא-להים;
והזהרתה אתהם את הַחֻקִּים ואת התורות,
והודעת להם את הדרך יִלְכוּ בה,
ואת המעשה אשר יַעֲשׂוּן;
ואתה תִּחְזֹז מכל העם אנשי חיל
יִרְאֵי א-להים
אנשי אמת
שֹׁנְאֵי בַעַז,
ושמת עליהם שרי אלפים
שרי מאות
שרי חמשים
ושרי עשרת;
ושפטו את העם בכל עת,
והיה כל הדבר הגדל יביאו אליך,

וצריך לשאול: מדוע יתרו לא נזכר כלל בדברי משה,²⁹ והרעיון כולו נראה כעצה של משה?
ועוד: בעצת יתרו אין שום ציווי לשופטים, ועיקר הדגש הוא על תכונות השופטים הראויים, בעוד שבדברי
משה יש קיצור בתכונות השופטים,³⁰ והעיקר הוא בציווי לשופטים.
אכן, נרמזות בהבדלים אלה שתי השקפות עולם ביחס לשופטים ולמעמדם.
לפי תפיסת יתרו, יש לבחור את השופטים הראויים ביותר - "אנשי חיל, יראי א-להים, אנשי אמת, שֹׁנְאֵי
בַעַז", וממילא הם ידעו בעצמם לשפוט בצדק, לא להכיר פנים במשפט, להשוות קטון וגדול, אח וגר,
ולשמוע את כולם בהקשבה יתירה בלי כל אפליה ובלי כל תחושה של אפליה, ולא להירתע משום לחץ של
אנשי שררה.

29. ראה רמב"ן לדברים (א' יח), שניסה לתת תשובות אחדות על שאלה זו.

30. ראה במדור דרישה בתורה, בדברי המפרשים על השוואת הפסוקים של מינוי הדיינים בין שמות לדברים.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בגנה

יתרו

יתרו • בינה בתורה | 57

אנשים "יראי אלהים" יודעים בעצמם, מתוך נפשם ושכלם, "כי המשפט לא-להים הוא", ואינם זקוקים לשום ציווי. במקביל, אין אצל יתרו מקור סמכות לציווי על השופטים.

אולם יתרו כבר הבין את החידוש הגדול שבנבואת ה' למשה -

"הֲיָה אַתָּה לַעַם מוֹל הָאֱלֹהִים... וְהִזְהַרְתָּ אֹתָהֶם אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַתּוֹרָה..."; ולפיכך יש לומר, שמשה קיבל את עצת יתרו חותנו ומימש אותה על פי מה שה' ציווה אותו לעם ולשופטים בפרשת משפטים: "לא תשא שִׁמְעָ שׁוֹא... וְדַל לֹא תִהְדַּר בְּרִיבּוֹ... מְדַבֵּר שֶׁקֶר תִּרְחַק... וְשׁוֹחַד לֹא תִקַּח..." (שמות כ"ג, א-ט).

ממשפטי ה' ומן הציוויים לשופטים למד משה את תפיסתו, שאיננה זהה לתפיסת יתרו - גם אנשי החיל המופלאים ביותר והראויים ביותר (שלא תמיד קל למצוא), זקוקים לציווי ברור, שנובע מיראת ה' ומנבואת ה' למשה:

"שִׁמְעָ בֵּין אַחֵיכֶם וּשְׁפִטְתֶּם צֶדֶק בֵּין אִישׁ וּבֵין אַחִיו וּבֵין גֵּרוֹ;
לֹא תִכִּירוּ פָנִים בַּמִּשְׁפָּט, כַּקֶּטֶן כַּגָּדֹל תִּשְׁמָעוּן, לֹא תִגּוּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ,
כִּי הַמִּשְׁפָּט לֹא-לֵהִים הוּא..." (דברים א', טז-יח).

לציווי זה של משה לשופטים הוסיף רש"י (בעקבות המדרש והגמרא³¹) שורה ארוכה של הנחיות לדרך המשפט הראויה אשר ילכו בה השופטים המצווים ועושים:

"ואצוה את שפטיכם - אמרתי להם הוו מתונים בדין, אם בא דין לפניך פעם אחת שתים ושלוש אל תאמר כבר בא דין זה לפני פעמים הרבה אלא היו נושאים ונותנים בו.

בעת ההוא - משמיניתים אמרתי להם, אין עכשיו כלשעבר, לשעבר הייתם ברשות עצמכם, עכשיו הרי אתם משועבדים לציבור...

לא תכירו פנים במשפט - זה הממונה להושיב הדיינים, שלא יאמר איש פלוני נאה או גיבור - אושיבנו דיין, איש פלוני קרובי - אושיבנו דיין בעיר, והוא אינו בקי בדין, נמצא מחייב את הזכאי ומזכה את החייב; מעלה אני על מי שמינהו כאילו הכיר פנים בדין.

כקטן כגדל תשמעון - שיהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה מנה, שאם קדם [דין פרוטה] ובא לפניך לא תסלקנו לאחרון [לאחריו].

דבר אחר: כקטן כגדל תשמעון - כתרגומו, שלא תאמר, זה עני הוא וחברו עשיר ומצוה לפרנסו, אזכה את העני ונמצא מתפרנס בנקיות.

דבר אחר: שלא תאמר היאך אני פוגם כבודו של עשיר זה בשביל דינר, אזכנו עכשיו, וכשיצא לחוץ אומר אני לו 'תן לו, שאתה חייב לו'.

לא תגורו מפני איש - לא תיראו.

דבר אחר: לא תגורו - לא (תאגור=) תכניס דברִיך מפני איש (=לא תשתוק מפחד איש); לשון (משלי י', ה) 'אוגר בקיץ'.

כי המשפט לא-להים הוא - מה שאתה נוטל מזה שלא כדין, אתה מזיקני [את ה'] להחזיר לו, נמצא שהטית עלי המשפט...

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בגנה

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בגנה

עשרת הדברות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בגנה

חוקי גוי קדוש

31. ראה: ספרי פרשת דברים, טז-יח; גמרא סנהדרין ו' ע"ב-ח ע"א. בסיום אומר המדרש בספרי: "אמר להם משה: לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי הקב"ה אני אומר לכם" - כלומר: את המצוות לשופטים.

סדר	יתרו	
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע		
בינה		
סדר	מעמדו של יתרו	
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע		
בינה		
סדר	עשרת הדברות	
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע		
בינה		
סדר	חוקי קדוש	
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע		
בינה		

ואצוה אתכם... את כל הדברים אשר תעשון - אלו עשרת הדברים שבין דיני ממונות לדיני נפשות".

ולא נחה דעתו של רש"י, עד שהוסיף ופירש מוסר מרומז גם למשה, שאמר לשופטים - "והדבר אשר יקשה מכם, תקרבון אלי ושמעתי", והוא עצמו לא ידע לשפוט בבקשת בנות צלפחד:

תקרבון אלי [ושמעתי] - על דבר זה נסתלק ממנו (=ממשה) משפט בנות צלפחד.

וכן שמואל אמר לשאול (שמואל-א ט', יט) "אנכי הראָה", אמר לו הקדוש ברוך הוא, חייך שאני מודיעך שאין אתה רואה. ואימתי הודיעו? כשבא למשוח את דוד "וירא את אליאב, ויאמר אך נגד ה' משיחו" (שם ט"ז, ו), אמר לו הקדוש ברוך הוא, ולא אמרת "אנכי הראָה"? - "אל תבט אל מראהו" (שם ט"ז, ז).

מכאן נובעת מסקנה כוללת על ההבדל העמוק בין עצת יתרו, לבין דברי משה:

משה לא הזכיר את עצת יתרו, שמבוססת על תפיסה אוניברסאלית, כי אין בה ציווי לשופטים אלא רק הקפדה מרחיקת לכת על התאמתם ועל יראת א-להים שבהם, שהיא במקום ציווי. לתפיסת יתרו מתאימה גם מערכת המשפטים המותנית (הקזואיסטית),³² שנותנת בידי השופטים סמכויות ודרכים לשפוט, אבל אין בה ציוויים משפטיים מוחלטים מאת ה'. לעומת זאת, בתורה כפופים המשפטים המותנים לציווי המוחלט, והעיקר בה הוא הציווי לכל אדם באשר הוא, בין אדם פשוט ובין שופט במעמדו, שכולם שווים לפני שופט כל הארץ - לפירוש רש"י חוזרים דברים אלו אף כלפי משה עצמו.

32. על המשפט המותנה מול המשפט המוחלט, נדון בהרחבה בפרשת משפטים.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בנה

יתרו

יתרו • בינה בתורה | 59

משה - יתרו - והשופטים

מדוע היה זקוק משה לעצת יתרו? מדוע לא יכול היה להאציל סמכויות מעצמו?

בדורות האחרונים, יש נטייה³³ לפרש את כוונת התורה, שיש תחומים בהלכות משפט, ובניהול עם וממלכה, שאין היהודים/עם ישראל מסוגלים להם מצד עצמם, והם זקוקים לעצת הטובים, המתוקנים, הישרים והקרובים בעמים, כדי ללמוד מהם להקים מערכת ממלכתית יעילה, ישרה, טובה וראויה. כך רגילים גם להסביר את הצורך העמוק הנרמז בתנ"ך לגלות את דוד המלך - לא רק מזרע אברהם, יצחק, ישראל ויהודה, דרך פרץ ונחשון ובעז, אלא גם מזרע לוט ומואב, ורות הדומה לאברהם.

אולם, לכל אלה לכאורה, היה צריך להספיק משה רבנו, שלא גדל בחצרות בני ישראל, אלא בבית פרעה, ואחר כך בבית חותנו, בין אנשים מיוחדים שידעו לנהל עם וממלכה. מדוע לא הספיקו למשה כל שנותיו בבית יתרו, כדי להבין מעצמו את עצת יתרו?

קשה שלא לראות קו ישר בין כל התיאורים הידועים לנו בתורה על "משה האיש":

הליכתו של משה עם צאן יתרו, לבדו אל המדבר (שמות ג' א).

עמידתו "פנים אל פנים" לפני ה', לבדו, "כאשר ידבר איש אל רעהו" (שמות ל"ג ח-יא).

"ונגש משה לבדו אל ה' - והם לא יגשו, והעם לא יעלו עמו" (שמות כ"ד ב).

"... ואעשה אותך לגוי גדול" - "מִחְנִי נָא ... - " ... אני ועמך ... (שמות ל"ב י, לב, ל"ג טז).

"... לא כן עבדי משה - בכל ביתי נאמן הוא ... (במדבר י"ב ז-ח).

"והאיש משה עָנָו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה" (במדבר י"ב ג).

"ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, אשר ידעו ה' פנים אל פנים ... (דברים ל"ד י-יב).

אבל בשעת משבר הודה משה:

"... לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה, כי כבד ממני ... (במדבר י"א טו).

ובספר דברים, לפני מינוי השופטים, אמר: "לא אוכל לבדי שָׁאֵת אתכם" - והוסיף בלשון שיר:

"איכה אֶשָּׂא לבדי, טַרְחָכֶם וּמִשְׁאָכֶם וריבכם" (דברים א' ט, יב).

ובפרשתנו, בדברי יתרו (שמות י"ח יד, יז-יח):

"מדוע אתה יושב לבדך, וכל העם נֶצֶב עליך מן בקר עד ערב" - "לא טוב הדבר אשר אתה עֹשֶׂה - נָבַל תִּבֶּל, גם אתה, גם העם הזה אשר עמך, כי כבד ממך הדבר, לא תוכל עֲשֹׂהוּ לבדך".

משה היה לבדו ונשאר לבדו - מלידתו הייחודית וגידולו, מן המדבר, מן הסנה עד סיני, ועד "ראש הפסגה אשר על פני יְרֵחוֹ". בפרשה מקבילה בספר 'במדבר', אומר ה' למשה מעין עצת יתרו, בתשובה לזעקתו -

33. ר' יצחק אברבנאל שאל על כך בפרשה זו (שאלה ה') ודחה את האפשרות שמשה לא הבין דברים כה פשוטים בהנהגה מדינית, ולכן פירש, שמשה התכוון לעצת יתרו מעצמו (ולכן בספר דברים (א' ט-יח), מייחס משה עצה זו לעצמו), אלא שמשה חיכה עד שיקבלו את התורה ואת המשפטים, כדי שידונו השופטים על פי משפטי ה', ולא על פי אומד הדעת, כמנהג הישמעאלים והמדיינים, שלזה התכוון יתרו. משה הבין שאם ישפטו לפי הסברה של השופטים בלבד, יגיעו כל המשפטים שוב אליו, כי שום אדם לא יקבל עליו את הדין, ויערער למשה.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בנה

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בנה

עשרת הדברות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בנה

חוקי גוי קדוש

סדר	יתרו	
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע		
בינה	מעמד הסיני	
סדר		
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע	עשרת הדברות	
בינה		
סדר		
דרישה		
טעמים		
לשון	חוקי קדוש	
טעמים		
לשון		
מדע		
בינה		

"לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה, כי כבד ממני ... אֶסְפֶּה לי שבעים איש מזקני ישראל, אשר ידעת כי הם זקני העם ושטריו - ולקחת אתם אל אהל מועד, והתיצבו שם עִמָּךְ - וירדתי, ודברתי עִמָּךְ שם, וְאֶצְלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם - ונשאו אִתָּךְ בְּמִשָּׁא העם, ולא תִשָּׂא אתה, לבֹדֶךְ" (במדבר י"א יז).

משה לא היה איש פשרות, ולא ידע פחות מן השלם-המוחלט. לכן, גם לא יכול היה לקבל את השליחות עד שהעמיד ה' אֶתוֹ את אהרן אחיו, שהיה מחובר אל העם³⁴. החיבור של אהרן בין משה לבין העם הספיק ביציאת מצרים, אולם לא יכול היה להספיק לניהול מערכות המשפט של מחנה ישראל כולו במדבר סיני.

משה רצה שכל אדם מישראל יוכל להגיע אליו³⁵, אל הקשר הישיר ביותר לכל שואפי דבר ה' וגילוייו בעולם. כולם הבינו זאת, וכולם רצו לדבר רק עם "האיש משה", וגם להביא אליו כל סכסוך, וכל משבר. זה היה אי־דאל של קשר בין הנביא לבין עמו. קשה היה למשה לוותר על רעיון כביר זה, ולהאציל³⁶, ולו רק סמכויות שיפוט. רק יתרו, שהכיר היטב את נטיית נפשו של חתנו, הכריח אותו להבין ולקבל את המציאות - אי אפשר לנהל עם וממלכה באופן כזה - פשוט אי אפשר!

המפגש היחיד בין האי־דאל והמציאות³⁷ הוא האצלת סמכויות - למרות כל הסיכונים וההתפשרות עם מגבלות המציאות - על פי עצת יתרו.

אבל גם יתרו ראה והבין³⁸, שאי אפשר למשה להתחלק עם שום אדם בקשר הנבואי, ובהוראת התורה הנובעת ממנו: **"הֲיָה אתה לעם מול האלהים, והבאת אתה את הדברים אל האלהים - והִזְהַרְתָּה אֶתְהֶם את הַחֻקִּים ואת הַתּוֹרוֹת, והודעת להם את הדרך יִלְכוּ בה, ואת המעשה אשר יַעֲשׂוּן"** (שמות י"ח יט-כ).

34. ראה דברי אבי מורי ז"ל, ארץ המוריה - פרקי מקרא ולשון (אלון שבות התשס"ו), עמ' 98-99.
35. ראה פירוש רמב"ן לפסוקים טו-טז בשמות י"ח.
36. וכך אנו רואים בפרשת המתאווים בספר במדבר (י"א טז-יז), שה' מוביל אותו אל אהל מועד עם 70 הזקנים כדי להאציל עליהם מן הרוח אשר עליו, כדי שישאו יחד במשא העם.
37. ראה דברי הרב קוק בשמונה קבצים קובץ א' שעג, ו-תסו, ובקובץ ג' רכו, המובא באורות הקודש א', עמ' רכ"ו.
38. ראה דברי ר"י אברבנאל, שאם יוריד משה מעליו עול המשפטים יהיה פנוי לגמרי לנבואה, וראה דברי הנצי"ב מוואלוז'ין בפירושו 'העמק דבר', לפסוקים יט-כ בשמות י"ח, שיתרו עוד הוסיף למשה מטלות בנבואה.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

יתרו • בינה בתורה | 61

ד"ר חגי משגב

זקנים או שופטים? נציגי שבטים מול אנשי חיל

בסיפור מינוי השופטים בפרשת יתרו ננקטים מונחים צבאיים ברורים: "אנשי חיל", "שרי אלפים, שרי מאות, שרי חמשים ושרי עשרות". מונחים אלה מופיעים בדרך כלל במקרא בהקשר צבאי וממלכתי, ולא דווקא בהקשר של דין ומשפט. השופטים נראים כאן כמפקדים ומנהיגים, בדומה לשם 'שופטים' שבספר שופטים¹.

לעומת זה, מינוי 70 הזקנים בהאצלת רוח ממשה עליהם (במדבר י"א) מתאר מוסד שבטי ודאי, אשר צמח מתוך העם וייצג את השבטים. לא במקרה הזכירו חז"ל 'קלפי' ובחירות² דווקא במינוי הזקנים: 6 זקנים מכל שבט, ל-12 שבטים, הם 72 זקנים; הקלפי נדרשה כדי להשאיר שניים במחנה בעת המינוי הרשמי של 70 הזקנים, וכך הסבירו חז"ל את "אלדד ומידד" שנשארו והתנבאו במחנה (במדבר י"א, כה-כט).

בשתי הפרשיות, הרקע למינוי המנהיגים שיסייעו למשה, הוא הקושי של משה לשאת את כל העם לבדו. בראשונה, אמר יתרו למשה:

"מדוע אתה יושב לבדך, וכל העם נצב עליך... נָבַל תִּבֶּל גַּם אַתָּה גַּם הָעַם הַזֶּה אֲשֶׁר עִמָּךְ, כִּי כִבֵּד מִמֶּךָ הַדָּבָר, לֹא תֹכֵל עֲשֹׂהוּ לְבַדְךָ" (שמות י"ח, יד, יח)

בשנייה אמר משה בעצמו לפני ה':

"לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה, כי כבד ממני" (במדבר י"א, יא-טו)

בראשונה, בספר שמות, עצת יתרו למשה כתובה אחרי תלונות העם על מים ועל אוכל (בסיסי, הוא המן); בשנייה, בספר במדבר, תשובת ה' למשה על מינוי הזקנים כתובה בשילוב עם תלונות העם על תאוות אוכל (מעבר למן הבסיסי, שמאסו בו). ביחס העם אל המן ישנם שני שלבים ברורים, שהרי פרשת המן ביציאת מצרים בוודאי קדמה למאיסת המן ביציאה מסיני, אלא שאין אנו יודעים בוודאות מתי בא יתרו, ויש דעות³ (מרמזי הכתובים ב'ספרי' במדבר ודברים, דרך הגמרא עד המפרשים) שקושרות את ביקור יתרו עם סיפור חובב בן רעואל ומשה (במדבר י'), בפרק הקודם למינוי הזקנים.

עם זאת, דווקא מוסד הזקנים נראה כמוסד קדום יותר, מפני שהוא שבטי. "זקני ישראל" נזכרו כבר במצרים, בפעם הראשונה שמשה ואהרן באו אל פרעה (שמות ג', יח; ד', כט; י"ב, כא), וגם ברפידים ובסיני, בעליית משה להר (שמות י"ז, ה-ו; כ"ד א, ט, יד). גם בפרשת מינוי הזקנים בספר במדבר, נאמר למשה מפי ה' לאסוף "שבעים איש מזקני ישראל אשר ידעת כי הם זקני העם ושטריו" (במדבר י"א טז), כלומר: מתוך המעמד הידוע של הזקנים.

לכן יש לומר כי החידוש במינוי הזקנים במדבר הוא האצלת רוח הנבואה ממשה על 70 הזקנים, והפיכתם למוסד נבואי הקשור למשה.

1. "ויקם ה' שפטים, ויושיעוּם מִיַּד שְׁסִיחֵם... והיה ה' עם השפֹּט, והוֹשִׁיעֵם מִיַּד אִיבֵיהֶם" (שופטים ג', טז-יח); וראה מורה נבוכים חלק ב', פרק מ"ה - המעלה הראשונה.
2. ספרי בהעלותך צה-צו; סנהדרין יז ע"א; במדבר-רבה פרשה ט"ו, טו; רש"י לבמדבר י"א, כו.
3. במדבר י', כט-לב, ושם רש"י ורשב"ם, ראב"ע ורמב"ן; רמב"ן לדברים א', יח.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

סדר	יתרו	
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע		
בינה	מעמד זה נמצא	
סדר		
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע	עשרת הדברות	
בינה		
סדר		
דרישה		
טעמים		
לשון	חוקי קדוש	
מדע		
בינה		
סדר		
דרישה		
טעמים		
לשון		
מדע		
בינה		

כאמור, גם פרשת שילוחו של חובב בן רעואל בספר במדבר (י', כט-לב) יש לה עניין לשילוחו של יתרו אצלנו, ולשאלת זמן בואו של יתרו⁴. אך מעבר לשאלה האם חובב הוא יתרו או שמא בנו⁵ (ואז רעואל הוא יתרו), חשוב לשים לב לעצם הזיקה בין שתי הפרשיות האלה - חובב והזקנים מול יתרו והשופטים - אשר יוצרות יחד מעין מסגרת, מעגלים הנפתחים ב'יתרו' עם ההגעה לסיני ונסגרים ב'בהעלותך' עם תחילת המסע מסיני. בכך הם יוצרים מבנה מעגלי שהמשכן והקודש - סוף שמות וספר ויקרא - במרכזו; גם בספר ויקרא יש הקבלה ברורה לפרשת 'יתרו' בפרשיות איסורי עריות ו'קדושים תהיו', שיש בהן קשר הדוק של הקבלה והרחבה, לעשרת הדברות.

חשוב במיוחד הוא תיאורו של משה בספר דברים (א', ט-יח). משה מינה את פורום אנשי החיל, שרי האלפים, המאות והחמישים, לפי התאמתם לתפקיד, כמו במינוי השופטים בפרשת 'יתרו'; אך גם על פי מפתח שבטי, בדיוק כמו במינוי הזקנים בפרשת 'בהעלותך': "הבו לכם אנשים חכמים ויִדְעִים לשבטיכם... ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים ויִדְעִים, ואתן אותם ראשים עליכם, שרי אלפים ושרי מאות ושרי חמשים ושרי עשרת, ושטרים לשבטיכם" (דברים א', יג-טו), וזה נראה כשילוב של שתי הפרשיות.

האם זהו שילוב של שני מוסדות ההנהגה? מדוע?

ומדוע לא נזכר בספר דברים שמו של יתרו? האם פעל משה באמת לפי עצת יתרו?

אם נדייק, נמצא בהמשך דברי משה גם ציוויים מובהקים לשופטים-דיינים שלא נזכרו כלל בפרשת 'יתרו'⁶ (דברים א', טז-יז). יש מקום למחשבה שמשה אמנם נעזר בעצת יתרו, אבל הוציא אותה אל הפועל באופן שונה, המשולב עם מוסדות המשפט השבטיים הקיימים. מתוך הבנת הסמכות הטבעית של זקני השבטים מאז ימי קדם ועד היום, מסתבר, שאי אפשר היה לפעול אחרת.

התיאור הקצר בפרשת 'יתרו': "וישמע משה לקול חתנו, ויעש כל אשר אמר" (שמות י"ח, כד), איננו חושף עדיין את גודל המשימה של בניית מוסדות ההנהגה, והוא מואר באור מורכב הרבה יותר בדברי משה עצמו בספר דברים (ועל רקע מינוי הזקנים בספר במדבר). לא במקרה נשמט שמו של יתרו מן התיאור בספר דברים.

לסיכום, פרשה זו היא חשובה מאין כמוה לעניין ארגון חיי העם במדבר, והיא מעמידה לפנינו - בכל מקבילותיה - שני מוסדות הנהגה, שמשה יצר על ידו כמנהיג:

המוסד האחד היה ממונה 'מלמעלה' על פי כישורים ותכונות מנהיגות צבאית וממלכתית; השני, הוותיק והמוכר יותר, הוא ה'זקנים', שצמחו 'מלמטה' על פי מפתח שבטי ומעמד שבטי, אלא שהאצלת רוח משה עליהם הצמידה אותם אליו לסייעו, במקום שיעמדו מן הצד ואולי אף יצדדו במתלוננים. המאמץ החשוב ביותר של משה הושקע כנראה בניסיון לשלב את שני מוסדות ההנהגה השונים האלה למערכת אחת.

נשאלת השאלה: האם השילוב הזה הצליח להתקיים לאורך ימים, ובפרט לאחר הסתלקות משה יחד עם האצלת נבואתו?

נראה ששני המוסדות האלה עתידים להיות פעילים לאורך כל ימי המלוכה, כשמוסד הזקנים היה פעיל

4. זבחים קטז ע"א; ראב"ע ורמב"ן לשמות י"ח, א, ורש"י לשמות י"ח, א, יג, כז.

5. ראב"ע לבמדבר י', כט, בניגוד לרש"י, רשב"ם ורמב"ן, שם.

6. רש"י ורמב"ן לדברים א', טז-יח.

סדר	יתרו
דרישה	
טעמים	
לשון	
מדע	
בינה	
סדר	מעמד הר סיני
דרישה	
טעמים	
לשון	
מדע	
בינה	
סדר	עשרת הדברות
דרישה	
טעמים	
לשון	
מדע	
בינה	
סדר	חוקי גוי קדוש
דרישה	
טעמים	
לשון	
מדע	
בינה	

כממלא חלל מנהיגותי אחרי מות משה (יהושע כ"ד, לא; שופטים ב', ז; ואף שופטים י"א, ה-יא; וכ"א, טז-כב). ככל הנראה, בתקופת המלוכה הוקם מחדש גם המוסד המקצועי של אנשי החיל, שבלעדיו אי אפשר להקים צבא ולהנהיג ממלכה.

אולי המשבר הידוע ביותר שבו נחשף המתח בין שני המוסדות האלה הוא פרשת פילוג הממלכה (מלכים-א י"ב, ו-יד). 'הילדים' ו'הזקנים' שבהם התייעץ רחבעם מייצגים את שני המוסדות הללו: 'הזקנים' הם זקני השבטים, נציגי העם; ואילו 'הילדים' (בני גילו של רחבעם, שהיה כבר הוא בעצמו בן 41) היו נציגי המינהל המקצועי והמודרני של שלמה. כמובן, 'הילדים' נציגי הממשל לא העלו על דעתם להקל בעול המיסים, ובכך תרמו תרומה מכרעת לפילוג הממלכות. הפיצול בין מוסדות ההנהגה הוביל לפילוג המלוכה, במקום שילוב השבטים ומוסדות ההנהגה בדרכו של משה, שבנה והוביל עם אחד.